ÉDES ANYANYELVÜNK

VII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM
1985. OKTÓBER–DECEMBER
ÁRA: 10,50 FORINT

A nyár nagy eseménye volt a Veszprémben tartott ötödik Anyanyelvi Konferencia. Lőrincze Lajos, az Anyanyelvi Konferencia védnökségének elnöke beszámolóját tartja.
(MTI fotó: Kiss G. Péter)

A tartalomból

NEM ENGEDÜNK A 48-BÓL
(Felsős diákoknak szóló rejtvénypályázatunk utolsó fordulója)

Szablyár Ferenc:
Amikor a házasság „sem jön össze"
Rapcsák Lajos:
Thatcher és társai
Martinkó András:
A szitakötő éltű siker meg a tűzről pattogott színésznő
Fábián Zsuzsanna:
Pizza
Csetneki Sándorné:
Nyelvtörténeti érdekességek
Vitányi Borbála:
Értjük-e a nyelvjárások üzenetét?
Majoros Mihály:
Mit lehet tetten érni?
Tompa József:
Zomotor
Szepesy Gyula:
Ez a hiba, hol a hiba?
Győri Anna:
Beszélgetés Lukács Sándor színművésszel

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik
a Magyar Tudományos Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.
A szerkesztőbizottság elnöke:
Lőrincze Lajos
Szerkesztőbizottság:
Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepesy Gyula,
T. Urbán Ilona
Felelős szerkesztő:
Bencédy József
Szerkesztő:
Csatár Imre
A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.
Szerkesztőség:
Budapest,
Dob u. 60.
1072
Telefon: 416-939
Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó:
Siklósi Norbert
vezérigazgató
Megjelenik negyed-
évenként.
Egy szám ára: 10,50 Ft.
Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál és a Posta Központi Hírlapirodánál (postacím: Budapest, V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: félévre 21 Ft, egy évre 42 Ft. Külföldiek részére előfizethető a „Kultúra" Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalatnál, H–1389 Budapest, postafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (857966/09)
Szolnoki Nyomda
Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató
INDEX: 25 224
HU ISSN 0139–0457

Amikor a házasság „sem jön össze" avagy a Stein fiú esete Elizabeth Taylorral

Nem merem azt mondani, hogy újabb közhely a látóhatáron, mert az újsütetűnek látszó, mindenhová illő nyelvi fordulatnak lassan már szakálla serked, az unosuntalan használat miatt már a könyökünkön jön ki. „Hamarosan ledoktorál, ha összejön neki" – hallom. Köd önti el az agyamat. Semmit sem értek, csak gyanítom, hogy valami akadálya is lehet a doktorálásnak. Készületlenség, vizsgakövetelmény, egészségi állapot, határidő, családi okok, és még ki tudja, mi minden. De az okokat minek is firtatni, mikor itt van az előregyártott, általános szólam: *„nem jött össze"*.

Mindez a köznyelv hétköznapi kavargásában még hagyján. Zavaróvá és környezetszennyezővé e pongyola kifejezés akkor válik igazán, amikor már a sajtó, a rádió, az irodalom is népszerűsíti.

„Kezdenek összejönni a jogi és társadalmi feltételei egy hatékonyabb munkaerőgazdálkodásnak" – nyilatkozik valaki az Esti Krónikában. – „Gondolkodtam már ezen, de úgy alakult, hogy nem jött össze..." – hallom a 168 órában.

A régi bölcsesség szerint a szó elröpül, de az írás megmarad. A sajtó nyelvének vizsgálója ezért csodálkozhat az Esti Hírlap egyik mondatán: „Európa konzervatív, epekóros, májfoltos öregurai összehozták a háborút." Egy régivágású történész még azt írta volna, hogy „kirobbantották" a háborút. A májfoltos öregurak mennyivel finomabbak, ők csak „összehozzák" a háborút.

Még egy izgató hír. Címe: Ki lesz a nyolcadik? Szintén az Esti Hírlapból. „Hétszer volt férjnél, igaz csak hat férjnél, mert Richard Burtonnel két ízben is az anyakönyvvezető elé állt minden idők egyik legszebb színésznője, Elizabeth Taylor. A nyolcadik házasság, hírek szerint, nem könnyen jön össze"...

Hát ilyen szerencsétlen szegény Elizabeth Taylor. Hétszer sikerült férjhez mennie, de nyolcadszor már nem. Hogy miért nem, ki tudja?

(Folytatás a borító III. oldalán)

Tartalom

Szablyár Ferenc: Amikor a házasság „sem jön össze" avagy A Stein fiú esete Elizabeth Taylorral ..... B/II.
Rapcsák Lajos: Thatcher és társai 1
Kovalovszky Miklós: Szilágyi Ferenc: A magyar mondat regénye 1
Martinkó András: A szitakötő éltű siker meg a tűzről pattogott színésznő ... 2
Holczer József: Ifjúsági lapban olvastuk 2
Majoros Mihály: Mit lehet tetten érni? 3
Szombathy Viktor: Csak ülök és jegyzek 3
M. Nagy Ilona: A Jordánszky-kódex új kiadása 4
L. L.: Anyanyelvi konferencia – Veszprémben 5
Büky László: Kertész Manó: Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei 5
Tompa József: Zomotor 6
Velcsov Mártonné: Ez a fajta – ilyen fajtájú 6
„Beszélni nehéz!"-körünk munkájáról 7
Péchy Blanka: Ez évi közönségtalálkozónk visszhangja 8
Szepesy Gyula: Hol a hiba, mi a hiba? 8
Győri Anna: Beszédkultúra és költészet (Beszélgetés Lukács Sándorral) 9
Remek rímek 9
Holczer József: Köszöntjük a szerkesztőbizottságot! 10
Fábián Zsuzsanna: Pizza 10
Zimányi Árpád: Csak egy vessző? 11
Vitányi Borbála: Értjük-e a nyelvjárások üzenetét? 11
Ladó János: Helyesbítés 12
Szepesy: Vidám sarok 12
Szende Aladár: A középiskolai tanulók stílusérzékének fejlesztése 13
Csetneki Sándorné: Nyelvtörténeti érdekességek 13
Kovalovszky Miklós: Nyelv, irodalom, olvasás 14
Nem engedünk a 48-ból! (Rejtvénypályázatunk utolsó fordulója) 14
Nyelvi játékok 15
Grétsy László: Felde Györgyi: Nyelvi játékok az anyanyelvi ismeretterjesztés szolgálatában ..... B/III.
Postaláda ..... B/II.

A MAGYAR NYELV MÚZEUMA
SZAKKÖNYVTÁR

THATCHER ÉS TÁRSAI

Thatcher ma Kínába érkezik; Reagan és Thatcher találkozója; Thatcher taktikája – hirdetik vastag betűs újságcímek. Az utóbbi egy kéthasábos cikk élén áll, és a szövegben is nem kevesebb mint tizenötször olvasható: *Thatcher.*

A rádió sem marad el: *Thatcher és kínai kollégája..., Thatcher, aki most harmadszor jár Kínában..., Thatcher olyan kijelentést tett..., Thatcher azt mondta.*

Honnan tudja a jámbor olvasó vagy hallgató, hogy Denis Thatcherről van-e szó, avagy feleségéről? Persze, nagy találékonyság nem kell ennek az eldöntéséhez, a hírek tartalmából kiderül. Segítenek ebben az olyan felemás fogalmazások is, mint *Thatcher (brit) miniszterelnök, Thatcher kormányfő.* De hogy ad absurdum fokozzam a puszta *Thatcher* név használatát: mit írnának, mit mondanának ennek hívei, ha – tegyük fel – egyszer férje is elkísérné a sokat utazgató Margaret Thatchert?

Csak a brit miniszterelnökkel vannak az újságírók, rádióriporterek ilyen intim lábon? Dehogy! *Kirkpatrick duzzog,* adja hírül egy vastag betűs újságcím; egy másik hír azt, hogy *Shultzék tartottak a harcias Kirkpatricktól.* Kész szerencse, hogy egyéb forrásokból tudjuk: Kirkpatrick nem valami bajuszos-szakállas diplomata, hanem az USA ENSZ-nél akkreditált, időközben már lemondott női nagykövete. *Gromiko és Cresson eszmecseréjét* hirdeti egy újságcikk címe, de a szövegben is megismétlődik a *Cresson* név. Értendő alatta Edith Cresson francia külkereskedelmi és idegenforgalmi miniszter, tehát megint csak női politikus. Hasonló a helyzet a *Bush és Ferraro televíziós szereplése* vastag betűs címmel; a szövegből kiderül, hogy Geraldine Ferraro, az USA legutóbbi alelnöknő-jelöltje vitázott a tévében.

Vajon csak női politikusokra, diplomatákra korlátozódik ez a suta névhasználat? Bizony nem. Íme csak két példa, más körökből: *A 78 éves Garbónak* magas kitüntetést adományozott a svéd király. *Sullivan és Leetsma kilépett a világűrbe;* az utóbbi cikkben is ismétlődik a *Sullivan* név, pedig a Challenger női űrrepülőjéről, Kathryn Sullivanről szól.

Eddig csupa külföldi nevet sorakoztattam fel ennek a nyelvünkből kirívó névhasználatnak illusztrálására. Magyar nevekkel mi a helyzet? Kezdjük volt női miniszterein-kkel! Közülük kettő, Nagy Józsefné és Keserű Jánosné, férje nevét viselte, és senkinek sem jutott eszébe *Nagy* vagy *Keserű* néven szólni róluk. Hasonlóképpen sohasem hallottuk Benke Valériát *Benke* néven emlegetni. Úgy látszik, női politikusaink nevével nincsen baj. Nem ilyen megnyugtató azonban, ahogyan különösen a kritikusok színésznőket és írónőket emlegetnek.

Mi lehet a nyelvünk szellemének megfelelő megoldás? Térjünk vissza a listavezető szerepét játszó *Thatcher* névre! Kiindulhatunk abból a rádióadásból, amely egy szuszra háromféle változatot használt: *Thatcher, Mrs. Thatcher, Thatcher asszony,* meg abból az újságcikkből, amely *Mrs. Thatcher*-t szerepeltetett. Az első változat az, amely ellen hadakozunk. A második elfogadhatónak látszik, elvégre nemzetközi használatnak örvend, hasonlóképpen a harmadik is, esetleg egy kis kiegészítéssel: *Th. (miniszterelnök) asszony.* Jó megoldás még *Margaret Th.* is (Indira Gandhi mintájára). Nem kifogásolható ezek szerint *Kirkpatrick nagykövet-asszony, Cresson miniszter-asszony* sem, anélkül, hogy tudnánk, férjezettek-e. (Ezt a kis könnyelműséget állandóan megengedjük magunknak, amikor az SZTK-ban válogatás nélkül „főorvos-asszony"-nak tituláljuk a fehér köpenyes orvosnőket.)

Felmerülhet még a *Thatcherné, Kirkpatrickné* megoldás is. Ez, bár elég szokatlan, meghonosítható volna, van azonban egy hátránya: Margaret Th.-ről ismeretes, hogy férje családnevét használja, de ki tudja, hogy a Kirkpatrick, Cresson, Ferrara nevű hölgyek nem leánykori nevüket viselik-e, sőt egyáltalán férjnél vannak-e? A magyaros *-né* toldat tehát minden egyes esetben tisztázásra szorulna, így nem célszerű. Ugyanez a hátránya megvan az angol *Mrs.* vagy *Miss,* a francia *Mme* vagy *Mlle,* a német *Frau* vagy *Frl.* közti választásnak is. Éppen ezért van az angoloknak újabban egy *Ms.* megoldása is, amely független attól, hogy leányról vagy asszonyról van-e szó; a németeknél pedig régóta dívik – különösen színésznők esetében – a *die Callas, die Schwarzkopf* megnevezés. A *Tyereskova, Navratilova* neveket széltében használjuk az eredeti szláv toldalékkal; e téren egyébként viszonosság áll fenn: *Kertészová,* mondják északi szomszédaink a mi honfitársnőnkre.

Ami pedig saját művésznőinket, írónőinket illeti: ne sajnáljuk a személynevet Ladomerszky Margittól, Bánsági Ildikótól, Bajor Gizitől, Kukely Júliától, Galgóczi Erzsébettől, Kaffka Margittól és a többiektől! Enélkül eltorzítjuk nevüket is, anyanyelvünket is.

Rapcsák Lajos

(A szerkesztőség visszatér a témára; várjuk olvasóink hozzászólását is.)

Szilágyi Ferenc:

A MAGYAR MONDAT REGÉNYE

Tankönyvkiadó, 1983.

A magyar szókincs regénye és A magyar szó költészete után ez a harmadik kötete a szerző tervezett sorozatának. A nyelv hagyományos tagolását (hang, szó, mondat) követő, népszerű formában, de tudományos igénnyel írt „hármaskönyv" mindegyik tagja két kötetre bomlik, történeti és stilisztikai részre.

A mostani kötet alcíme: „Szórakoztató mondattan – történeti és nyelvhasonlító alapon" – meghatározza a munka jellegét. Az ősi, egytagú szó-mondattól a kifejtett közlésformákig követhetjük nyelvünk szerkezeti fejlődését, a rokonnyelvek párhuzamai alapján, de figyelemmel az emberi szemléletmód és gondolkodás egyetemes törvényszerűségeire és más idegen nyelvek tanulságaira.

A mondat elemeinek tárgyalása követi a történeti fejlődést, s a kirajzolódó nyelvtani rendszerben a leíró és a történeti szempont egyesítésével kibontakoznak a nyelv rendszerhálózatának összefüggései. S minderre bőséggel ontja példáit a könyv, közkeletű nyelvtanainkat magasan felülmúlón, írói idézetek százaival is a Halotti Beszédtől Sütő Andrásig. A történetiség ad lehetőséget a szerzőnek, hogy rejtett etimológiákra, érdekes törvényszerűségekre és furcsa szabálytalanságokra, a nyelv sajátos logikájára hívja föl a figyelmet. De sűrűn utal, tárgyilagos rövidséggel, a nyelvhelyességi szempontból vitás esetekre is.

A nyelvi rendszer bonyolult összefüggései, a kereszteződő nyelvtani kategóriák zsúfolttá tesznek némely szakaszt. A zárófejezet azonban tömör összegezést ad nyelvünk mondatszerkezeteinek fejlődéséről, dióhéjba sűrített nyelvtörténetet.

Az olvasó – elsősorban magyartanárokra gondolva – gazdag anyagot kap ismereteinek fölfrissítésére, ösztönző segítségül munkájának színessé, érdekessé, életszerűvé tételére, éppen történetisége révén. Példaadását még nyomatékosabbá teszi könyvének stílusa: könnyed, szinte csevegő hangon, szellemes fordulatokkal, szemléletes hasonlatokkal teszi vonzóvá a „riasztó" nyelvtant.

Kovalovszky Miklós

A szitakötő éltű siker meg a tűzről pattogott színésznő

Mint tudjuk, a szólások és az állandósult szókapcsolatok a nyelv legszilárdabb előregyártott elemei közé tartoznak. Mégis lépten-nyomon előfordul, hogy használatuk során az előre meghatározott, kijelölt pályáról letérnek olyan pályára, ahol egy, jelentésében vagy formájában rokon szólás vagy állandósult szókapcsolat várja beindítását. Aki figyelmesen olvassa az újságokat, hallgatja a rádiót, tévét, az viszonylag rövid idő alatt szép számú példát gyűjthet a szólások, állandó szókapcsolatok furcsa keveredésére.

„Elkövette a ballövést…"

A sok-sok példa közül kezdjük a legrangosabbal. Valaki a rádióban azon keseregett, hogy meglehetősen szűk az a fiatal réteg, melynek – úgymond – *„átadhatnánk a marsallbotot"*. Nos, tudjuk, hogy minden kezdő katona *a tarsolyában hordja* a marsallbotot; az előadó legfeljebb a *váltó-* vagy *stafétabotot adhatná át*. Az irhabundacsempészekről mondta – tréfásan – valaki: *„elhúzzák az irhájukat"* a vámhivatal előtt. (Nyilván egyszerre merült fel benne az „elhúzzák a csíkot" s „elhordják az irhájukat".) Egy felnőtt ember szövege így festett egy óvodás szájában: *„tűvé-heggyé tesz"*. (Vö. „tűvé tesz" és „tővel-heggyel hagy".) A TV egyik műsorában hallottam egy *vaklárma* kapcsán: *„Tolvajt* csak ott kell *kiáltani*, ahol valóban *ég a ház*." (És ott minek? – kérdem én. Legfeljebb, ha fosztogatók használják ki a tűzesetet.) Ugyancsak egy rádiójátékból való ez a hasonlat: *„Az ember feje* olyan, mint a *káptalan"* (azt akarja mondani: zsúfolt, zavaros, rosszul emlékező). A valódi szólás azonban így hangzik: *„Az ember feje nem káptalan"*, azaz: az ember nem emlékezhet mindenre. A gyereket – mondja valaki tanúvallomásában – *„ütik-verik, mint a répát"*. Ütni-verni pl. „a kétfenekű dobot" szokás, vagy üti-veri „mint a szódás a lovát". Egy jó nevű író nyilatkozatából: van egy kis házikója Szentendrén, de most (októberben) már nem lakható, mert csak olyan „széllel bélelt" lak. (Gondolom: a szél ki- s be jár rajta, de azért még nem „léha, üres fejű, szélhámos" az a derék házacska.)

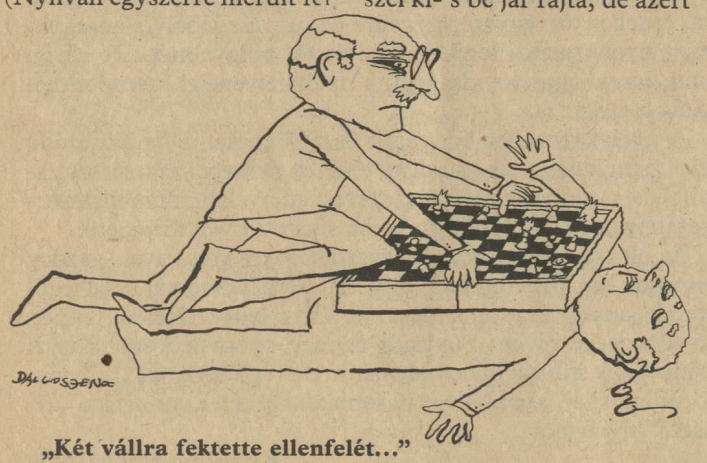

„Két vállra fektette ellenfelét…"

Szinte klasszikus példája lehet a szóláskeveredésnek ez az információ: *„elkövette a ballövést"*. Nyilván ez a két kifejezés egyesült rosszul sikerült nászban: elkövette a *baklövést* és elkövette a *balléptet*. Majdnem édestestvére lehetne ez a találmány: *„a város a felkelők kezére esett"*, úgy értve, hogy egyrészt „elesett", másrészt „a felkelők kezére került". Még inkább keveredésről van szó, amikor a tudósító szerint egy versenyző *„fölébe keveredett* ellenfelének". (Talán „fölébe került", vagy még inkább „fölébe kerekedett".) Azt is olvastam, hogy egy versenyző *„küzd az utolsó csepp leheletéig"*. (Ez ennek a két formának keveredéséből születhetett: „küzd az utolsó leheletéig" és „küzd az utolsó csepp véréig".) Ugyancsak egy sportriportban hallottam: „az együttes nem kelti *inába szállt csapat* benyomását". (Értsd: olyan csapat benyomását, melynek *inába szállt a bátorsága*.) „Most *iszszák* (ennek a viselkedésnek) a *következményeit*." (Lehet, hogy „megisszák a levét" és ugyanakkor „megsínylik a következményeit".) Már részben zoológiai melléfogás, amikor egy kritikus *„szitakötő éltű* sikerről" beszél. (Alighanem „kérész (tisztavirág) éltű" sikert akart mondani.) Az is elég gyakori (és majdnem mindig humoros hatású), hogy valaki olyan esetben használ egy átalakulóban levő szókapcsolatot, amikor annak eredeti, konkrét vonatkozása még él, s ebben az értelemben nem illik rá az említett esetre. Nagyon gyakran használják például a birkózósportból eredő *két vállra fektet* kapcsolatot általában 'legyőz' értelemben pl. sakkban, pingpongban, kosárlabdában. A humornál tartva: nem tudom, a színikritikus humoros fordulatnak szánta-e (a szövegből nem derül ki), amikor azt írta: „Szemes Mari *tűzről pattog*". *Tűzről pattant* lányról, menyecskéről hallottam, de még egyetlen nőszemélyt sem láttam úgy, hogy akkor éppen „tűzről pattogott" volna. (Legfeljebb a pattogatott kukoricánál láthatni ilyen mozgásformát.)

Martinkó András

Ifjúsági lapban olvastuk

Nemrég jelent meg a Pajtás különkiadványának, a Hahotának 18. (idei első) száma. A 47. oldalon található a „Kifacsart szavak" című „értelmező szótár" újabb folytatása. Ez bal oldalon hozza a viszonylag normális helyesírású idegen szókat, a jobb oldalon pedig humorosan „értelmezi" őket. Nincs is különösebb baj az ilyenekkel, mint pl.: pacientúra, pampuska. Viszont az oldal közepén kirívó adalékkal találkozhatunk. Tréfa ide, humor oda: ennek a „kifacsart szó"-nak már a bal oldalon se lett volna szabad megjelennie, nemhogy az épp emiatt hibás „definíció"-t mellette közölni. Íme: post-humus = a szerző halála után postán jött kiváló termőföld.

Milliószor elmondták, leírták már nyelvészek, nyelvvédők, hogy a latin „postumus"-ban (tehát a post, azaz: 'után' továbbképzett alakjában) a *t* után mindjárt *u* következik. Nincs *h*, nincs szó a post + humus (= termőföld) összetételéről. A post*u*mus szó két jelentése csakis ez: 1. = utószülött (gyermek, aki apja halála után született); 2. = hátrahagyott (szellemi alkotás, amely a szerző halála után kerül első ízben a közönség elé).

Még valamit. A ballagáson énekelt „Gaudeamus igitur…" kezdetű diákénekben valóban a „humus" szó szerepel: '(termő)föld', illetve 'por' jelentésben: „…Post iucundam iuventutem, / Post molestam senectutem / Nos habebit *humus* …" Bognár András fordításában: „Ifjú éveink ha telnek, / és öregkor terhe lep meg, / úgyis *por*ba térünk…"

Holczer József
(Kecskemét)

MIT LEHET TETTEN ÉRNI?

Voltaképp semmit, mert a kifejezés tárgya csak személy lehet: az, akit – az értelmező szótár szerint – tiltott dolgon vagy bűnözésen rajtakapnak, meglepnek, lelepleznek a cselekmény elkövetése közben. *Tetten érhetik* a merénylőt, a tolvajt, a zsarolót stb.

A nyelvszokás azonban változik: újabban egyre gyakrabban találkozunk a sajtóban furcsa tettenérésekkel,

„Tetten érni a múló pillanatot"...

amikor a kifejezés nemhogy valamely élőlényre, netán tárgyra, hanem egészen elvont fogalomra vonatkozik. E változtatás első elkövetőjét bajos már „tetten érni", ötlete azonban divatot teremtett, s tollforgatóink, kapva minden új stílusfordulaton, tetszelegni kezdtek alkalmazásával, mely gyakran magával hozza a bizonytalan helyesírást is, a hibás egybeírást, fölösleges kötőjelet. Először még idézőjellel utaltak a nem megszokott értelemben való használatra: „Az író *tetten éri* az anyanyelven szólás örömét." Egy rádióbírálat szóvá teszi valamelyik kerekasztal-műsor mesterkéltségét, érezhető csináltságát: „Miért volt erre szükség, s miért ilyen *tetten érhetően*?" A helytelenítés itt még ad valami megokoló alapot, átmenetet az átvitt értelembe hajló használatra. A következő idézetekben azonban az újszerűskődésen kívül aligha találunk magyarázatot erre a stílusficamra. (A helyes megoldás egy-két változatát zárójelben adjuk.)

„Az író novellájában *tetten érhető* az irodalmi párhuzam" (fölfedezhető, föllelhető); „A mi feladatunk *tetten érni* a múló pillanatot" – mondta egy tévérendező (megragadni, megörökíteni, ábrázolni); „A férj irigysége és féltékenysége a feleség sikerei miatt nagyon is *tetten érhető*" (kifejeződik, megnyilvánul, megmutatkozik, ill. érthető, belátható, (át)érezhető); „A korszerűtlen mítoszokat terjesztő írásokban *tetten* lehet *érni* a nemzet, a haladás ellen acsargó indulatokat" (le lehet leplezni, föl lehet fedni, tárni; de talán jobb más szerkezettel: lelepleződik, megnyilvánul, ill. kiharsog, kivicsorog belőlük az indulat).

Pozitív megállapításban pedig különösen visszás a rosszalló, elítélő árnyalatú *tettenérés*-ről beszélni. Pl.: „Az író regényében a személyes érdekeltséget *tetten érhetjük* a szociografikus valóságábrázolás eszközeiben" (láthatjuk, fölfedezhetjük; ill. ...érdekeltsége érezhető, megmutatkozik, megnyilvánul); „az ihlet forrását *érjük* itt *tetten*" – írták Kormos István egy versét elemezve (föl-v. meglelhetjük, fölfed(ez)hetjük; forrására rátalálhatunk, rábukkanhatunk; a *forrás tettenérése* egyébként már-már képzavar); „E szép mesevilágban *tetten érhetők* N. K. humánumot árasztó pedagógiai nézetei" (kitűnnek, kiviláglanak, megmutatkoznak, megnyilvánulnak; a könyv elismerő értékelésében ünneprontó stílusvétség a *tetten ér* kifejezés).

Határozottan helytelenítjük tehát a „tettenérők" buzgóságát; a kifejezés sajtóbeli divatja ugyanis átcsap a köznyelvbe is. De nem azért tiltakozunk ellene, mert – mint egy lap olvasólevelében olvastuk – a kriminalisztika, a bűnüldözés kifejezései idegenek nyelvünktől; holott nyilvánvaló, hogy az igazságszolgáltatás szó- és szóláskészlete évszázados gazdagítója nyelvünknek (*pálcát tör, pellengérre állít, megbélyegez, él a gyanúperrel, elítél, vádol, tanúskodik* stb., stb.). Azért hibáztatjuk a *tettenérés* új divatját, mert logikátlan, torzítja az emberek nyelvérzékét, mert a sablon kényelméből fakad, s arra szoktat bennünket, hogy megfelelő találó és odaillő szó helyett megelégedjünk az éppen levegőben lévő, divatozó klisével. A divat – a nyelvi is – múlandó; de segítsünk mi is, hogy mielőbb eltűnjenek feltűnő visszásságai.

Majoros Mihály

CSAK ÜLÖK ÉS JEGYZEK

Elképesztő mennyiségű cédulám őrzi a televízióban, a rádióban, a sajtóban leírt és elhangzott „magyar" szövegek furcsaságait! Hadd mutassak be most néhányat a táskányira dagadt tarka nyelvi „szépségekből", logikai ugratók eltáncolt koreográfiájából.

Egy vízügyi szakember mondta a televízióban:

Időjárási behatások érik az agrokémiai hatások behatárolását. (Némi fejtörés után gyanítható csak, hogy ha esik az eső, emilyen a műtrágyák hatása, és amolyan, ha rásugárzik a nap.)

Hogy már az iparnál maradjunk, a Gázművek egyik mérnöke nyilatkozott ekként:

A műanyagcsövek teljes rendelkezésre állása nem teljesen rendezett. (Azaz: nem tudjuk, van-e cső, vagy nincs.)

Ez pedig egy vállalati aranymondás:

A másik vállalattól, úgymond, le kell hívni ezt az alkatrészt, mert mindig jó célkitűzés, ha kövessük az igényt.

Ez egy „agrokeres"-intéző mondása volt. Kissé nehéz megfejteni, végül mégis rájövünk arra, hogy az egyik vállalat a másiktól kér majd kölcsön gépalkatrészeket, ha tisztában van az igényekkel. (A közbefűzött, ám semmitmondó „úgymond" különösen emeli a mondat hivatalos értékét!)

Egy augusztusi ejtőernyősnapon a Duna fölött szálldogáló ejtőernyősök alábocsátkozásának szakértője ezzel mentegetett egy hibát:

Az időjárás egy bonyolultsági tényezőt eredményezett. (Nem kétséges, hogy ferdén fújt a szél, az ejtőernyős tehát nem oda hullott, ahová tervezte.)

Az alábbi mondat történetesen napilapban jelent meg, hozzászólásként:

Én azt hiszem, hogy a Szózat és a Himnusz helyes éneklése kapcsán javítanunk kell Himnusz- és Szózat-beli kultúrhibánkat. (Magyar, énekelj tisztességesen, kellő ütemben és hangsúllyal; soha ne ejts kultúrhibát, ha himnuszra fakad ajkad!)

Nem egyszer említettük már, hogy a „téma" szó hosszú évek óta egyre erőteljesebben helyettesíti s nyomja el beszédünk folyamában az „izé"-t. A *témáról* rengeteg feljegyzett *témám* van, ezúttal csak egyetlen vele való kapcsolatot említek:

Ezt a témát szélsőre súlyoztam – mondotta egy tanácselnök. Ezzel valószínűleg annyit akart mondani, hogy nem nagyon tartotta fontosnak valamely hivatalos cselekedetét. Érthetnénk ezt futball-pályán elhangzott kijelentésnek is, de akkor a „témát" vagy a jobbszélsőre vagy a balszélsőre kellett volna odasúlyoznia az elnöknek.

Hadd zárjam e „súlyozott" tanulmányomat a Jogi esetekben méltatlankodó nő mondatával, akár magamra vonatkoztatva is:

Hát én aztán teljesen ki vagyok akadva!

Noha – miként a Győri Balett egyik szereplője kijelentette –

én is baromian vágyom a sikerre.

Szombathy Viktor

A JORDÁNSZKY-KÓDEX ÚJ KIADÁSA

A középkorban, a könyvnyomtatás elterjedése előtt hosszantartó munkával, kézzel írták le a könyveket, s egyes lapokat gyakran gazdagon díszítettek. Ezeket a kézírásos könyveket fatáblás borítójukról kódexeknek hívjuk (a latin *codex* szó fatörzset, fatáblát jelent). A becslések szerint a magyar nyelvű kódexeknek a századok viszontagságaiban több mint a 99 százaléka elpusztult. A fennmaradt példányok ma múzeumok és könyvtárak féltett kincsei. Egy ilyen, az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött, a XVI. század elejéről való könyvvel ismerkedhettünk meg nemrég hasonmás kiadásban: az ún. Jordánszky-kódexszel, amely a Helikon Kiadó gondozásában jelent meg.

A kódex kéthasábos, szép, olvasható írású, s népies reneszánsz elemeket mutató díszítése szintén figyelemre méltó. Jelentős terjedelmű magyar nyelvű bibliafordítást őrzött meg, bár nem tartalmazza a teljes Bibliát. Ennél korábbról egyetlen bibliafordításunk van, az úgynevezett Huszita Biblia, amely szintén hiányos, jórészt pedig nem ugyanazokat a bibliai könyveket őrizte meg, amelyeket a Jordánszky-kódex. Több bibliai résznek tehát (így Mózes öt könyvének, Józsué és a Bírák könyvének, az Apostolok cselekedeteinek, néhány apostoli levélnek és az Apokalipszisnak) a Jordánszky-kódexben maradt ránk a legkorábbi ismert magyar nyelvű szövege. Megvan a kódexben a négy evangélium is.

A kódex a nevét Jordánszky Elekről, a tudós és művészetpártoló főpapról, egykori esztergomi kanonokról kapta, mert az egy időben az ő tulajdonában volt. Története azonban ma is elég rejtélyes. Bizonyára – ahogy magyar nyelvű kódexeinket általában – egy művelt, jó tollú szerzetes fordította le latinul nem tudó rendtársainak, feltehetően apácáknak kolostori olvasmányul. Az íráshibák azonban elárulják, hogy a szöveg nem a fordító kézírásában, hanem másolatban maradt ránk.

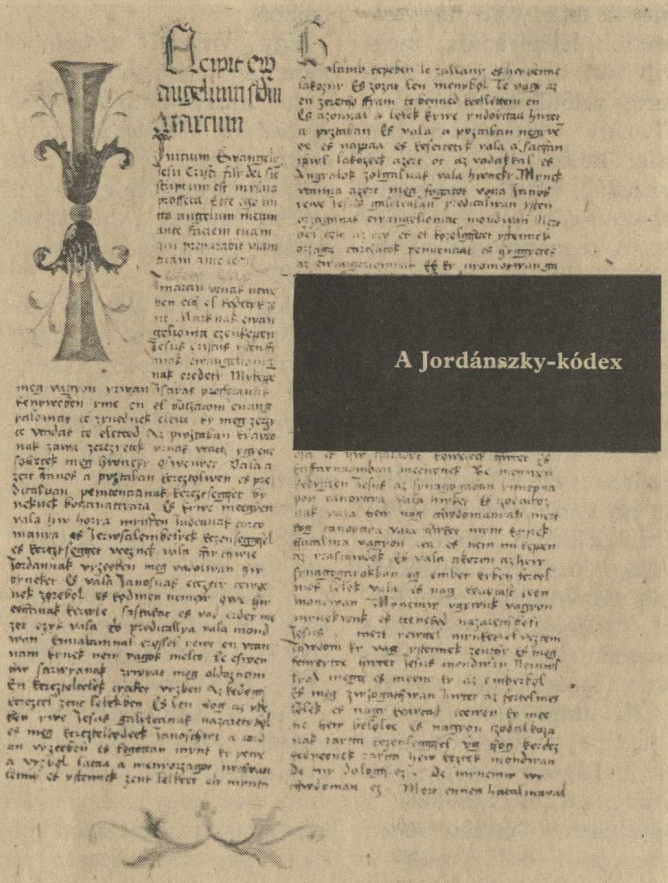

A Jordánszky-kódex

A régi helyesírású, kézzel írt szöveget nem szakembernek persze fárasztó lenne végigolvasni. Ezért örvendetes a kiadó kezdeményezése: a hasonmáshoz külön kötetben csatolta a bibliafordítás olvasatát is. Ez azt jelenti, hogy a mai helyesírással, egyébként azonban az eredeti hangalakhoz hűen közlik a XVI. század eleji, Alsó-Dráva vidéki nyelvjárású szöveget. Így például a *fywek* vagy az *enghegy* formákat *fivek* ('füvek') és *engedj* alakban. A mai olvasónak ismeretlen (idegen, régi, nyelvjárási) szavakat pedig külön kis füzetben magyarázzák meg. Ezzel a segítséggel régi szövegünk igazán élvezetes olvasmány.

Többek között például szemléletes, találó vagy mára már elavult, de még megfejthető kifejezések ötlenek a szemünkbe: *naptámadat felől, napenyészet felé; Tenger, vesztegj, némull meg* (vö. *maradj veszteg*); *ellappanták* (vö. *lappang, lapul* stb.) *ennenmagokat Ádám és ű felesége Úristennek színe előtt az paradicsombéli fák kezett.* Különösen érdekes megfigyelni mai közkeletű bibliai eredetű fordulataink egykori – már igen csiszolt – elődeit: *Legyen világosság! – és lén* (= *lőn* 'lett') *világosság; Valaki bínnél kil* ('bűn nélkül') *vagyon kezölétek, elészer az vessen követ űreája* (vö. *az vesse rá az első követ*); *Egy próféta es nincsen tisztességnél kil* ('tisztesség nélkül'), *hanem csak ű hazájában és ű házában* (vö. *senki sem próféta a maga hazájában*). Számtalanszor előfordul a Halotti Beszédből ismert szép fordulat: *halálnak halálával hal.* A latin *morte moritur* hármasan alliteráló magyar megfelelője már ekkor is több száz éve szokásos kifejezés volt. A mai *véka alá rejt* szókapcsolat viszont, amely szintén a Bibliából terjedt el, nem szilárdult még így meg, mert kódexünk megfelelő helyein *kád alá, szapu alá vet, tesz* megoldások szerepelnek.

Rokonszenvvel figyelhetjük a középkori szerzetes erőfeszítéseit akkor is, amikor helyenként a bonyolult latin szerkezetekkel küszködik. Szó szerint adja vissza például – ahogy általában más kódexfordítóink is – a latinban segédigével kifejezett tiltást: *Ne akarj félned* 'ne félj' (vö. latin *noli timere*). Egy rész kihagyásakor le is írta, hogy annak „értelme és magyarsága semmiképpen én elmémbe nem fér", azaz nem tudta lefordítani. A nehezebb vagy kevésbé fontosnak vélt helyeken pedig találékonyan rövidített. Vállalkozása minden tiszteletet megérdemel, hiszen – amint maga is megjegyzi –: „nagy mukanál kil ('munka nélkül') vége nem szakadott", vagyis igen fáradságos volt.

A Jordánszky-kódex megjelenésével középkori művelődésünk egyik nagy értéke válhat szélesebb körben ismertté, s a kiadás a kódex tudományos vizsgálatát is jelentősen segíti.

M. Nagy Ilona

Anyanyelvi konferencia – Veszprémben

Tizenöt évvel ezelőtt ültünk le először tanácskozni „anyanyelvi ügyben" hazai és határainkon kívül élő nyelvészek, írók, irodalmárok, pedagógusok és sok egyéb szakma képviselői: hogyan tudnánk segíteni a szórványban élő magyarságot abban, hogy anyanyelvét, magyar kultúráját őrizze, és utódainak továbbadhassa. Az első találkozást, konferenciát 3–4 évenként követte a többi, s mindegyiken volt miről számot adni: milyen nyelvtanulási, nyelvgyakorlási lehetőségeket nyújtottunk idehaza a határainkon kívül élő fiatalok számára; milyen könyveket állítottunk össze a kinti hétvégi iskolák segítségére; hogyan segítettünk a kinti pedagógusok továbbképzésében; milyen segítséget nyújtottunk a magyar kultúra megismertetésében, megszerettetésében.

Debrecen, Szombathely, Budapest és Pécs után most Veszprém adott helyet az Anyanyelvi Konferenciának. S a kétszáznál több résztvevő – felesen külföldiek és hazaiak – az ötnapos tanácskozás során áttekintette az anyanyelvi mozgalom eddig megtett útját, megtárgyalta a soron következő teendőket.

Az elmúlt éveket s a mai helyzetet így jellemezte *Czigány Lóránt*, a Londonban élő neves irodalomtörténész: „Az anyanyelvi mozgalom első korszaka, a hőskor befejeződött. Tizenöt év hosszú idő. Lassan már a külvilág, a kívülállók is perspektívában látják az anyanyelvi mozgalmat, s munkánk arányait is értékelni tudják."

A tárgyilagos értékelés megállapíthatta, hogy az Anyanyelvi Konferenciának az évek során mindig sikerült tovább fejlődni, újítani; a feladatokat, a terveket a szükséghez, az új felismerésekhez képest alakítani. Az állandó megújulás megmutatkozott a végzett munka *módszerében*, belső *tartalmában* s a mozgalom *intézményeinek gyarapodásában* is.

Erősödött a mozgalom *kapcsolatainak* rendszere is. Nemcsak azoknak a személyeknek a száma gyarapodott, akiket a magyar nyelvért, a magyar kultúráért, a magyarságtudat megőrzéséért való őszinte aggodalmuk, felelősségük hozott velünk kapcsolatba, egyre több egyesület, intézmény is felvette, illetőleg szorosabbra fűzte velünk a kapcsolatot. És örvendetesen megváltozott kapcsolataink *légköre* is. Eltűnt a kezdeti bizalmatlankodás, megszilárdult az anyanyelvi mozgalom hitele, mert munkára, tényekre, eredményekre hivatkozhat.

S az újonnan megválasztott – ötventagú – védnökségnek most az a legelső feladata, hogy mérlegelje, rangsorolja a konferencián felmerült gondolatokat, javaslatokat; pontosan meghatározza az elkövetkező évek feladatait. **L. L.**

Kertész Manó:

Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei

Az elmúlt évszázadok mindennapi életének számos emléke őrződött meg nyelvünkben, olyképpen, mint borostyánkőben egy ősrovar. A nyelv borostyánkövei az állandósult kifejezések, szólások, közmondások. S bennük a halászatnak, a paraszti életnek, a népszokásoknak, a boszorkányhitnek, a céhes iparnak immár művelődéstörténeti emlékké vált jelenségei.

Kertész Manó munkája, jóllehet nyelvészeti tárgyú, a szokásmondások eredetének és jelentésének föltárásakor a régi századok életét is bemutatja. E kifejezések megértéséhez és magyarázatához ugyanis szükségesek azok az ismeretek, amelyeket nem kis részben Kertész mentett meg az *elkallódás*-tól. A kifejezés éppen *kapóra jött*, íme már benn is vagyunk a könyv sűrűjében.

„Miért mondjuk arra, ami elpusztul, elvesződik, hogy *elkallódik*?" – teszi föl a kérdést a szerző. S válasza nemcsak a *kall* ige 'üt, ver' eredeti jelentéséről tájékoztat, hanem arról is, hogyan készült hajdan a posztó. Ezzel függ össze ugyanis a szóban forgó kifejezés. A durva gyapjúszövetet kallómalmokban tették sűrűbbé, tömöttebbé: a nedves posztót a kallómalom fakalapácsai hosszasan paskolták, ütögették. E művelet során egy tízméteres anyagból hétméternyi posztó lett, a többi bizony – a szó szoros értelmében – *elkallódott*. – De az előbb említett *kapóra jött* szólás is megvan Kertész könyvében: a bőr- vagy rongylabdát szokták a játszó gyerekek *kapóra ütni, dobni*. Innen a kifejezés, amellyel akkor élünk, ha valamely esemény jókor következik be, kedvünkre történik valami.

Aki nyelvünk több száz szokásmondásában eddig nem nagyon tudott eligazodni – *nem értette a csíziót*, hisz *nem káptalan a feje* –, annak most *szabad a vásár!* (Az itt kiemelt kifejezések is könnyen megtalálhatók a kötet betűrendes mutatója segítségével.)

A könyv végén Szemerkényi Ágnes tanulmánya mutatja be a múlt magyar tudósát, Kertész Manót, aki 1942-ben halt meg. E könyve, melynek új kiadása régi hiányt pótol, 1922-ben jelent meg. Bár azóta a szóláskutatás újabb részeredményeket is hozott, Kertész munkája fölött nem *tört pálcát* az idő ítélete.

Büky László

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

Így túl egyszerű lenne?

Fizetés személyi órabér és teljesítmény szerint.
Beküldte: Neumann Edit, 2074 Perbál, Szabadság u. 6.

E reklámszöveg tájékoztatása nyomán bizonyára nem sokan keresik majd fel az Unio Áfész telepeit, hogy vásároljanak. Persze egészen más lenne a helyzet, ha kedvezményes *importcement-vásár*-ról kaphatnának híradást.
(Észak-Magyarország, 1985. VI. 10.)
Beküldte: Pócs Imre, 3531 Miskolc, Győri kapu 4.

Közzéteszi: **T. Urbán Ilona**

ZOMOTOR

(Történeti néprajzunk és szótörténetünk legfurcsább kitalációja)

Az Élet és Irodalom 1984. karácsonyi kettős számában Szabó Magda ritka csemegét adott a literatúránkban jártas olvasóknak: „A csekei monológ" cím alatt mintegy rejtett fölvételről írásban levetíti elénk Kölcsey Ferenc elképzelt gondolatait, amelyekkel ez a Berzsenyi Dánielt méltató, önbírálatot is tartalmazó emlékbeszédének a Magyar Tudós Társaságban 1836 őszén való felolvastatását Csekén kíséri. (Mint ismeretes, Kölcsey 1817-i bírálatával halálosan megsértette, tőle idegen művek írásába sodorta a nagy niklai poétát; e beszédével tehát Kölcsey igyekezett legalább az elhunyt pályatárs szellemét kiengesztelni.) A fiktív „monológ" elején a Himnusz szerzője arról szól, hogy ha személyesen mondta volna el búcsúztatóját, a rosszmájú pesti írótársak első következő kávéházi összejövetelükön – mintegy második toron – ízléstelenségnek minősítenék tettét. Szerintük ugyanis nem illő az egykor tollával „ledöfött" ódaköltőt épp a kegyetlen bírálónak „elsiratni". Ezt az elképzelt kései pesti írói evés-ivást-megszólást Kölcsey monológja *utó-zomotor*nak gúnyolja.

Alig hiszem, hogy sokan ismerik ennek a *zomotor* szónak eredetét és eszmetörténeti útját, pedig nemzeti önismeretünknek nem válhat kárára, ha olykor ezt is fölidézzük. Lássuk tehát!

Mindenekelőtt: a költők másféle kávéházi, népünkért bús összeülését fejezi ki Juhász Gyula Nefelejcs című versében. Egy Adyval átbúsult báli éjjel jár az eszében, mikor a közös Holnap víziója rémítette őket. Szavaival: „Adyval ültünk. *Zomotor* / Nem szomorúbb, mint az a régi bálunk..." S Juhász Gyula még tudhatta jól, hogy e szó a hazai romantikában valami ősi, pogány, véráldozattal egybekötött zord ünnepi tort jelentett: innen versbeli alkalmazásának sötét hangulata.

Azt azonban még Juhász Gyula se tudhatta, hogy a *zomotor* vagy *szomotor* szó és fogalma igazában hamis őstörténeti csodabogaraink közé tartozik, melyek szűkösen ránk maradt pogány néprajzi szokásainkat „voltak hivatva" gazdagítani. Az egy híján száz éve született Pais Dezső nyelvtudós nem is oly régen mutatta ki, hogy egyik megbízhatatlan „történészünk", Szirmay Antal, Anonymust mintegy folytatva agyalta ki 1800 tájt, az akkori ország északkeleti részén fekvő *Szomotor* (régi írással: *Zomotor*) helység nevéhez kapcsolva a meg nem történt, félig rituális eseményt. Eszerint a honfoglalók Laborczot kegyetlenül kivégezték, s utána zordon tort ültek; erről kapta volna a hely *Zomotor* (= szomorú tor) nevét.

Innen kezdve előbb inkább csak fél-tudományos szerzők adták tovább a „történelmi" tudósítást, majd a valódi vagy vélt ősi szokások közt mind több költőnk és írónk beleszőtte műveibe, esetleg a hun vagy az obi-ugor hitvilággal-harcokkal is összekutyulva. Leginkább persze népünk nagy mesemondója, Jókai kapott kapva a hátborzongató motívumon. Olykor a tetemre hívás régi jogi szokásával azonosította (ezt lásd Arany balladájában); olykor a teljes eltemetés közben halálra nyilazásként, olykor életre-halálra menő párharcokként realizálta ő Szirmaynak ködösebb *zomotor*-ját. Szolgáljon mentségül: a történeti néprajz nagy tudósa, Ipolyi Arnold szintén hitelesnek mondta 1854-i Magyar mythologiájában a *zomotor* (modernebb helyesírással: *szomotor*) ősi „népszokását". Valójában azonban ez csakúgy tudákos ükapáink kisütötte fogalom volt, mint a pogány magyarok *Hadúr* és *Ármány* isten-párja, mint a Jókaiban ma is elénk kerülő hajdani *őrpaták* (= amazonok) vagy a székelyek ősi pap-vezérének *rabonbán* címe.

Persze a századunk eleji Juhász Gyula- és a kortársi Szabó Magda-féle, irodalmi hangulatú *szomotor*-ok, *zomotor*-ok már elszakadtak a régibb, vadregényesebb *zomotor*-októl. S az sem lepne már meg, ha ma egy megbukott színdarab társszerzőinek ilyen kávéházi *szomotor*-járól olvasnék valahol.

Tompa József

EZ A FAJTA – ILYEN FAJTÁJÚ

Mai nyelvünkben az *-ú, -ű, -jú, -jű* képzős melléknevek – mint például a *lábú, kezű, szemű, fejű, fajtájú, típusú* – önmagukban, jelző nélkül nem fordulnak elő, ugyanis a mondat szintjén nem önállóak, úgy is mondhatjuk, hogy kötelezően bővítendők. Azt szoktuk mondani, hogy valaki *nagy lábú, ügyes kezű, kerek fejű;* hogy valami *ismert típusú, ugyanolyan fajtájú.*

Nem voltak azonban mindig ilyen önállótlanok ezek az úgynevezett függőszók: a régiségben egymagukban is előfordulhattak. Még XVI. századi kódexeinkben is gyakran találjuk például 'szépséges' jelentésben a magában álló *szépségű* melléknevet – korábban *szépségő* alakváltozata is volt –: „Íme jelenék őneki egy *szépségő* asszonyállat" (Bod-kódex 6); „Az *szépségű* gyermeknek személye" (Pozsonyi Kódex 43); ezekben a *szépségő* ~ *szépségű* ugyanazt jelentette, mint a mai *szépséges* szó. A múlt század végén készült Nyelvtörténeti Szótár ezért ugyanolyan önálló címszóban is közölte még a *szépségű* szó adatait, mint a *szépséges* melléknévét. Ennek az önállóságnak az a magyarázata, hogy az *-ú, -ű, -jú, -jű* képzős melléknevek eredeti szerepükben éppúgy a valamivel való ellátottságot jelentették, mint az *-s* képzősek mind a mai napig: *szemű* ~ *szemes, fülű* ~ *füles;* azokhoz hasonlóan jelzőtlenül is megállták helyüket a beszéd folyamatában. Későbbi használatukban azonban elváltak tőlük, minőség- vagy mennyiségjelzővel váltak megszokottá: *nagy fejű, három lábú, olyan kezű;* ezt mutatja, hogy már a XIV., XV. században van ilyen személynevünk, hogy: *Nagylábú, Nagyszájú.*

Néhány igen elvont tartalmú, általános jelentésű főnevünknek ilyen *-ú, -ű* képzős származéka napjaink szóhasználatában nagyon elterjedt, mint: *fajtájú, fokú, típusú.* Ezeknek várt, „szabályos", megszokott bővítményei is az imént bemutatottakéhoz hasonlók, névmási jelzőjük is szabályosan csak melléknévi névmás lehetne: pl. *ritka fajtájú, azonos fokú, ilyen típusú.* Újabban azonban sokszor előfordul, hogy kijelölő jelzővel használják őket: „*Ezt a fokú* fejlettséget" említett a televízió Hét című műsora (1984. nov. 25.); „a nagyvilágtól való *az a típusú* elfordulás" – hallottuk a Stúdió 85 műsorában (1985. jan. 30.).

A példákat – sajnos – tovább sorolhatnánk, mert egyre gyakrabban hallunk, sőt már írva is látunk ilyesmiket. Sorolgatásuk helyett azonban inkább próbáljuk kideríteni, miért idegen számunkra egy-egy ilyen szerkezet!

Mint a bevezetőben már láttuk: az *-ú, -ű* képzős melléknevek az ó- és középmagyar nyelvben sokáig önállóak voltak, nem szorultak részletesebb kifejtésre: bővítésre. Legtovább a *-ság, -ség* képzős főnevekből továbbképzett *-ságú, -ségű* végződésűek őrizték meg ezt az önállóságot. Később a részlete-

sebb kifejtés természetes nyelvi formája a melléknévi, melléknévi-névmási minőségjelző vagy a számnévi mennyiségjelző lett: *halk beszédű, olyan kezű, három lábú,* tehát egész jelzős szószerkezetek melléknevesültek e képző segítségével.

Az egyszerű rámutatást képviselő *ez, az* azonban nem került vonzáskörükbe, ezért érezzük ma is az önmagában is nagyon általános tartalmú *fajtájú, típusú, fokú* és társai mellett idegennek, gyökértelennek előfordulásukat; nem tartalmaznak ugyanis újabb információt, amely a tág főnévi jelentéstartalmat megszorítaná és kiegészíthetné. Van *ez a láb,* de nincs **ez a lábú,* csak: *ilyen lábú;* lehet mondani, hogy: *ez a típus,* de nincs **ez a típusú,* csak: *ilyen vagy olyan típusú;* van *ez a fajta,* de nincs **ez a fajtájú,* csak: *ilyen fajtájú.*

Létrejött tehát az ó- és középmagyar kor végére egy érdekes szerepmegoszlás, majd szabály a rokon értelmű *-s,* illetve *-ú, -ű, -jú, -jű* képzőpár között. Az előbbiekkel képzett szók függetlenek maradtak, az utóbbiak függőszókká váltak, s ez a függőség a jelző kiválasztására is kiterjedt, mert az új szabály szerint csak minőség- vagy mennyiségjelzős szószerkezeteket melléknevesít az *-ú, -ű, -jú, -jű.* Ugyanazon szó párhuzamos származékai közül az *-s* képzős foglalódott le a valamivel való ellátottság kifejezésére, így őrizte meg a mai napig önálló megjelenésének lehetőségét, az *-ú, -ű* képzős viszont önállótlanná vált; mondhatjuk például, hogy *kezes,* de csak azt, hogy *nagy kezű; füles,* de *jó fülű; szemes,* de *kék szemű; szakállas,* de *rőt szakállú.* A *típus, fajta, fok* főnevek esetében ez a szerepmegoszlás nem érvényesülhet, mert nincs *-s* képzős származékuk; azt mondjuk, hogy *tipikus;* nincs *fajtás,* mert a *fajta* kettős szófajú lévén maga is lehet melléknév; nincs önállóan előforduló *fokos* melléknevünk sem. Ez is azt jelzi, hogy melléknévi származékaik használatában nagy körültekintésre, nyelvi tájékozottságra van szükség.

A rámutatással, „kijelöléssel" való azonosítás tehát e melléknevek használatában nem alakult ki. Ezért idegen, ezért kerüljük az igényes nyelvhasználatban! Kár volna, ha szószerkezeteinknek ez a természetesen született színfoltja színét vesztené az amúgy is elszíntelenedő, általános tartalmú kifejezésektől egyre jobban hemzsegő mindennapi szóhasználatunkban.

Velcsov Mártonné

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

Csodálatos fecskepár!

A füstifecske fészkénél

Ez a fészek egy istálló gerendájára épült, amit az idén némi segítséggel – a sárcsomók megtapadását segítő néhány szög beverésével – újított fel a fecskepár.

Még szöget is tud verni!
(Napló, 1985. VII. 5.)
Beküldte: Zátony László, 8100 Várpalota, Kállai Éva u. 5.

Közzéteszi: **T. Urbán Ilona**

BESZÉLNI NEHÉZ

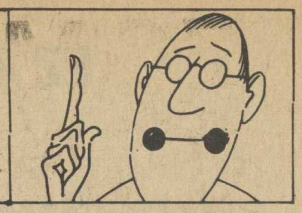

„Beszélni nehéz!"-körünk munkájáról

A rovatunknak nevet adó rádióműsorhoz számos iskolában kapcsolódik „Beszélni nehéz!"-kör. Közülük az egyik, a Dallos Ida Szakmunkásképző Intézeté, szinte a teljes tanulói – sőt tanári – közösséget megmozgatta saját iskolájában. Érdemesnek láttuk közzétenni az ez évi munkájukról és eredményeikről készített mérleget. (A rovatszerkesztő.)

A mai napon búcsúztattuk el végzős társainkat, akik utoljára voltak velünk, mert vizsgáikra készülnek. Meghatva vettünk tőlük búcsút, azzal az ígérettel, hogy gyakran visszalátogatnak hozzánk.

Ezen a búcsúztatón értékeltük ez évi munkánkat is.

Úgy érezzük: az idén újjászervezett gárda jól megállta a helyét, és méltó utóda lesz sikeres elődjének, amely három alkalommal nyerte el a Kazinczy-jutalmat.

A kör 32 tagja két csoportban vesz részt foglalkozásokon. Hét osztályból is járnak ide tanulók, de zömüket a Péchy Blanka- és a Kazinczy Ferenc- KISZ-alapszervezetek tagjai teszik. Mindenki hamar megtanulta a jelölést, gyorsan belejöttünk a szervezési munkába; szorgalmas, lelkes kis közösséggé alakult a gárda, s az eredmények is biztatóak.

Rendszeresen küldtük a megoldásokat, amelyek általában jók voltak; egy alkalommal elnyertünk egy 200 forint értékű könyvutalványt is. Körünk tagjai hamarosan imeretessé váltak az iskolában. Vetélkedőt szerveztünk, szerepeltünk a szalagavató bálon, az április 4-i iskolai ünnepélyen. Sikeresen megállták a helyüket a kör tagjai a Kazinczy-versenyen, ketten is részt vettek a győri döntőben, és Kemény Andrea KISZ-különdíjat nyert. Mohl Krisztina az Édes Anyanyelvünk-verseny budapesti döntőjén kapott dicséretet.

Sikeresen szerepelt két társunk a felszabadulási prózamondó versenyen; az országos diáknapok szavalóversenyén Radics Gabriella jutott el a döntőig.

Szakkörünket meglátogatta két újság riportere: a Szakmunkásnevelés és az Ország-Világ közölt munkánkról tudósítást. Részt vett a foglalkozások egyikén Bodor Ferencné igazgató, és két alkalommal Mucsi Gáborné, a Péchy Blanka-alapszervezet vezető tanárnője. (Hálánkat, tiszteletünket kívántuk kifejezni azzal, hogy a szakkör törzsgárdáját alkotó 1/8-as osztály KISZ-alapszervezete felvette a művésznő nevét.)

Iskolán belül szervezett beszédművelő versenyünkön is jó eredmények születtek. Fordulónként átlag háromszázan, tehát tíz hónap alatt majdnem hatezren vettek benne részt. Tizennégy osztály folyamatosan, hét pedig esetenként versenyzett. A tanáriban, a nevelők közül, tízen rendszeresen, öten alkalomszerűen adtak le megoldást. Az ifjúsági szakszervezet 220 jutalomkönyvét (kb. 4000 forint értékben) a tanulók, a felnőtt szakszervezet 20 jutalomkönyvét (kb. 800 forint értékben) a tanárok kapták. A verseny szervezése, értékelése sok munkát adott a kör tagjainak, de tanáraink is segítettek. Elsősorban a magyartanárok és az érettségizettek osztályfőnökei jártak ebben az élen.

A szakkör tagjai kitűntek szorgalmukkal a magyarórákon és a tanműhelyekben is.

A „Plusz egy"-mozgalom keretében (hogy ti. ki-ki szervezzen be még egy tagot, még egy kört, még egy iskolát – A rovatszerk.) megnyertük ügyünknek a 7. sz. Oleg Kosevoj Szakmunkásképzőt s az Elzett Művek aranykoszorús szocialista brigádját; és továbbra is jó kapcsolatban vagyunk velük. Ezen kívül iskolánk két Kazinczy Ferenc-alapszervezetében is létrehoztunk Beszélni nehéz-kört.

Összesen tehát: „Plusz négy"!

Ezekről az eredményekről esett szó a búcsúztatón; és ígéretet tettünk: igyekszünk majd megállni a helyünket a jövőben is.

A Dallos Ida Szakmunkásképző Intézet „Beszélni nehéz!"-körének tagjai (Budapest)

EZ ÉVI KÖZÖNSÉGTALÁLKOZÓNK VISSZHANGJA

A Magyar Rádió és Televízió Közönségszolgálata esztendők óta rendszeresen megszervezi a „Beszélni nehéz!" rádióműsornak – illetőleg egyre inkább a hozzá kapcsolódó „Beszélni nehéz!"-köröknek – évi találkozóját; s ezekről a műsor vezetője a következő adásban tájékoztatni szokta a távolmaradottakat is. (Egy korábbiról lásd a lapunk 1983. évi 4. számában, 11. lap.)

Az 1985. éviről hallgatóink az alábbiakban értesülhettek:

Igen tisztelt Hallgatóink!

A mára ígért beszámoló közönségtalálkozónk hangulatáról, témáiról és várható eredményeiről meggyőzőbb lesz, ha arról nem tőlem értesülnek, hanem az elmúlt két hét alatt érkezett levelek íróitól. Kezdje a sort a törökszentmiklósi *Bercsényi Miklós Gimnázium* Beszélni nehéz-körének nevében Tóbiás Erika.

„Mielőtt rátérnék az előző adás példamondatainak hibáira és megoldási javaslatunkra, kikívánkozik belőlem friss élményem, illetve élményünk. A Beszélni nehéz közönségtalálkozóján vettünk részt. Ez nemcsak hasznos volt, hanem lebilincselően érdekes is. A hozzászólások révén nemcsak újabb tapasztalatokat tudtunk szerezni, de olyan csodálatos érzés volt hallgatni azt a sok hozzászólást, s látni a teremben összegyűlt embereken ugyanazt az érzést, ami bennünk is uralkodik, a határtalan szeretetet nyelvünk iránt. Ez volt az első találkozó, amin részt vettünk, s ez olyan jól sikerült, hogy a következő nyilvános találkozáson is szeretnénk ott lenni, hogy tapasztalatainkat mi is átadhassuk az utánunk következőknek."

Folytassa a sort *Molnár Jánosné*, korán elhalt gépészmérnök-versenyzőnknek mozgalmunkhoz hű özvegye.

„Nagyon örültem, hogy a közönségtalálkozón részt vehettem. Jó érzés volt hallgatni a lelkes hozzászólásokat, melyek a szép beszéd örömérőI szóltak. Örültem annak is, hogy az adásidőpont megváltoztatását kérték. Sajnos én is nagyon ritkán tudom meghallgatni, mióta szerdára tették mindkét adást." (Azóta az első adás kedd délutánra, az ismétlés szerdán délelőttre került, s mindkettő a Kossuth-adón hangzik el. – A rovatszerk.)

A szikszói *Szepsi Csombor Márton Gimnázium* II/b osztálya így ír:

„Részt vettünk a körök találkozóján. Nem kértünk szót, mert ebben megakadályozott minket, hogy vonatunk indulása miatt már a szünetben el kellett jönnünk. Sok új dolgot hallottunk, és sok olyat is, amit mi is alkalmazunk. Példamondat-gyűjteményünk eddig 38 adás mondatait tartalmazza, de megőrizzük a Blanka néninek küldött levéleink másolatát is. Ezek a gyűjtemények segítettek az elsős fiúknak is, akik 1984 novemberében csatlakoztak a mozgalomhoz. A „Plusz egy" kezdeményezésről (lásd lapunk 1984. évi 4. számának 1. oldalán – a rovatszerk.) úgy gondoljuk: nemcsak az a fontos, hogy új és új intézményeket nyerjünk meg a szent ügynek, hanem az is, hogy saját berkeinken belül fejlesszük tovább a mozgalmat. Mi ezt tettük, és ígérjük, hogy a jövőben is ezen fogunk munkálkodni. Támogatjuk mindazokat, akik a magyar nyelv ápolását szívügyüknek tekintik; így azt is, hogy nyelvünkből kiirtsuk a durva szavakat. A találkozót követő napon otthon élménybeszámolót tartottunk, hiszen mind a huszonnégy tagunk nem utazhatott oda.

Jó, hogy többen is kérték az adás időpontjának megváltoztatását. Deme professzor tájékoztatása nyomán közöltük tagjainkkal a jó hírt, hogy a műsor egyik kezdési időpontja délután lesz. Mindenki örült ennek. – Szeretnénk kérni, hogy jövőre, ha lehet, még ennél is korábban kezdődjék a bensőséges, »családias« összejövetel, hogy ne kelljen elrohannunk."

Békéscsabai önkéntes munkatársunk, *Mezei Teréz*, a középiskolások versenyéről adott beszámolóhoz fűz megfontolandó javaslatokat. Most ezt idézem; levelének bevezető részét sajnos már csak legközelebb.

„Bizony fájlalom, hogy a szűk műsoridő meggátolta a Művésznőt, hogy részletesebben mondja el a verseny emlékezetesen szép eseményeit; s nagyon félek: a közönségtalálkozóról sem lesz mód részletesebb tájékoztatásra. Jó volna, ha mindkét adás megjelenne az Édes Anyanyelvünk folyóiratban. (Íme! – A rovatszerk.) Nagyon is közügyről van szó, megérdemli, sőt megköveteli a szélesebb körű publikálást. Egyre többen mondanak Kazinczy-*díjat* Kazinczy-*érem* helyett, sőt írásban is ez olvasható.

Csak azt említsem: a helyi újság április 29-i számában a szeghalmi Tóth Augusztával készítettek riportot abból az alkalomból, hogy Kazinczy-érmes lett. A cikkíró figyelmét mindvégig elkerülte, hogy a kislány egyszer sem díjról, hanem éremről beszélt. Betetőzi az egészet ez a közlés: »a döntőbe jutott diákok közül harmincan kapták meg a Kazinczy-díjat«! Nem ártana írni a Kazinczy-díjról, -éremről, -jelvényről, -jutalomról is az Édes Anyanyelvünkben. (Írtunk az 1980. évi 3. szám 12. oldalán, az 1983. évi 1. szám 10. oldalán, az 1984. évi 4. szám 1. oldalán. – A rovatszerk.)

Ideírom – teszi hozzá Mezei Teréz – a friss Kazinczy-érmes kislány válaszát erre a kérdésre: »Miért szívügyed a szép beszéd?« – »Nekem valahogy természetes, hogy beszélni csak szépen szabad!« Példamutatóan szép és őszinte szavak!"

Péchy Blanka

Hol a hiba, mi a hiba?

Állandóan visszatérő hiba a sajtóban, hogy az idegen szavakkal tetszelegni óhajtó cikkíró rosszul használja a valahonnan előkotorászott szót:

Mindenképpen figyelemre méltó, hogy e megszokhatatlan jelenséggel már nem *kurriózumként* kell számolnunk (Magyar Nemzet, máj. 29. – h: *kuriózumként*); maholnap már be is költözhetnek *mandzártos* palotácskájukba (MN. jún. 10. – h: *manzárdos*).

Egy másik gyakori hiba, hogy a szerző kifacsarja a szólásmondásokat, az állandó szókapcsolatokat:

a berendezések színvonala ma már *nem üti meg* a kívánt *szintet* (Magyarország, máj. 26. – h: *nem éri el*); mondván, hogy csak a rosszat vesszük észre és azt *tűzzük pellengérre* (MN. ápr. 13. – h: *állítjuk*); Ebből csak akkor lesz tanulság, ha azon kezdjük *fözni a fejünket*, hogy (Vasárnapi Hírek, ápr. 21. – h: *törni*); Ellentétben azokkal, akik hasonló helyzetben *fűt-fát kiáltanak* társukra (Szabad Föld, ápr. 20. – h: *kígyót-békát*); utóbb már 130 körül mozgott meglehetősen *csillagászati* számuk (Magyarország, jún. 2. – ez még nem csillagászati szám); tíz perc után látszott, hogy egy *hitehagyott*, lelkileg szétesett társaság várja, hogy elteljen valahogy a kilencven perc (MN. máj. 20. – h: *hitét vesztett*).

A hírlapíró kifejezésbeli szegénységéről és szellemi lustaságáról árulkodik, hogy szüntelenül ugyanazt a szürke, sablonos szót használja, holott tetszés szerint válogathatna a szinonimák közül. Ilyen szintelen divatszó az *alapvető*, amelyet Kovalovszky Miklós nemrég veszedelmes nyelvi élősdinek nevezett (MNy. 1985. 1. sz.).

Ez alatt én elsősorban nem az egyes emberek panaszainak istápolását, hanem a helyi közösségek *alapvető* érdekeinek védelmét értem (Népszab. máj. 11. – h: *létérdekeinek*); És aztán a Ferenc Ferdinánd ellen elkövetett szarajevói merénylet újra fölkavarta a politikai életet, megint nyilvánvalóvá tette, milyen *alapvető* az egész nemzetiségi problematika (Népszab. máj. 16. – h: *lényeges*); Mindez azért volt elsőrendű fontosságú, mert ha van *alapvető* leckéje a második világháborúnak, akkor ez az, hogy a harmadikat sosem szabad megvívni (Népszab. máj. 11. – h: *megszívlelendő*); Az idegen szavaknál maradva tisztelni kell azt az *alapvető* szabályt, hogy (Nyr. 1984. 4. sz. 419. – h: *sarkalatos*); De maga az *alapvető* ok: az élőhely megszűnése (Népszab. jún. 11. – h: *fő ok, legfőbb ok*); Általában három *alapvető* indok van a nagy hőállóságú anyagok alkalmazására (Népszab. jún. 4. – h: *alapos*).

Az élvonalbeli divatszavak közé tornázta föl magát a *kötődik*, kiszorítva a *kapcsolódik*, *fűződik* és egyéb szavakat. Újra meg újra szemünk elé kerül. Ott hivalkodik a címekben: „Személyhez *kötődően*" (Népszab. ápr. 18.). Némely hírlapíró még rímbe is foglalja: „Szakképzettség híján egyetlen munkahelyhez sem *kötődött*, hol ide, hol oda *vetődött*."

Válogatta és összeállította:

Szepesy Gyula

Beszédkultúra és költészet

Beszélgetés Lukács Sándorral

Lukács Sándor

Sorozatunk következő művésze, *Lukács* Sándor nemcsak szépen beszélő, ragyogó színész, hanem az írásban is remekel. Verseit közölte az Élet és Irodalom, s mint Kálnoky László méltatásában írta: „Lukács Sándor hibátlanul szép verseket ír."

De ne szaladjunk ennyire előre! A helyes, szép beszéd Önnek adottsága, tanulás eredménye, a környezet hatása?

– Úgy emlékszem, hogy soha nem volt problémám a beszéddel, s ehhez nagymértékben hozzájárult, hogy szüleim jól érthetően és értelmezhetően beszéltek. Tehát mondhatom, otthoni örökség és adottság. Ráadásul kamaszkoromban nagyon korán elmélyült a hangom, ekkor kezdtek tanáraim biztatni arra, hogy kamatoztassam, verseket mondattak velem már az általános iskolában.

– A főiskola ezt azonban nem méltányolta. Úgy tudom, csak többszöri jelentkezésre vették fel.

– Igen, negyedszerre. Ugyanazok, akik előzőleg elutasítottak.

– Mi a véleménye beszédkultúránkról?

– Általánosságban sajnos nem sok jót tudok mondani. Azt hiszem, divat nálunk manapság a pongyola fogalmazás, a szövégek elharapása, a rossz artikuláció. Csak irigyelni tudom például a franciákat vagy az olaszokat. Ott intelligenciától, képzettségtől függetlenül mindenki ügyel a szép kiejtésre, a hétköznapi emberek artikulációja majdnem olyan szép, mint a színészeké. Náluk a nyelvnek kultusza van. Persze nem az eltúlzottan szép beszédet hiányolom, hiszen az legalább annyira visszás, modoros.

– És az ifjú színésznemzedék?

– Szerintem nincs probléma a beszédtechnikájukkal. Legalábbis, akik itt nálunk játszanak, vagy akiket láttam eddig, azok szépen, tagoltan, érthetően beszélnek. Más dolog, hogy újabban megváltozott a színjátszás, nem a pátoszos, hanem a természetes, őszinte stílus a divat. Színházaink technikai felkészültsége erre nem megfelelő. Ezért fordulhat elő, hogy néha az utolsó sorokban nem eléggé hallható az előadás. Ezek az épületek 1200–1300 nézőre vannak méretezve, a jövő pedig a kis, legfeljebb 5–6 százas kamaraszínházaké.

– Említette, hogy azokról tud véleményt mondani, akiket eddig látott játszani. Mennyire kíséri figyelemmel színházi életünket?

– Borzasztóan kíváncsi lennék a kollégák munkájára, de ez szinte képtelenség. Havonta huszonöt-huszonhét este színpadon vagyok, a kevés szabad estémen pihenek, a családdal vagyok. Csak néha jutok el egy-egy előadásra.

– A színpadi beszéd nagy technikai felkészültséget igényel. Ebben ki volt leginkább segítségére?

– Főiskolai beszédtechnika tanárom, Montágh Imre. Amikor oda jártam, kezdő tanár volt, de már akkor is olyan varázslatos egyéniség, hogy kellett rá figyelni. Élvezet volt tőle tanulni. A művészi beszédet pedig Gáti József óráin sajátítottuk el.

– A színészet a pillanat művészete, ezért is érezte szükségét, hogy egy időtállóbb műfajban is próbálkozzon?

– Szó sincs róla, az írást jóval előbb kezdtem, mint ahogy színész lettem. Már tizenhat éves koromban születtek verseim. De mivel színészként ismertek meg, sokan azt hiszik, ez csak valami hobbi, pedig sokkal több.

– Elég későn kezdett publikálni, most azonban az Élet és Irodalom közlései után verseskötetet is összeállított.

– A téli könyvvásáron jelennik meg Szökés című kötetem, mely öt ciklus mintegy hatvan versét tartalmazza.

– Önálló előadóestjén szerepel saját verse?

– Egyelőre nem, de a kötet megjelenése után tervezem, hogy összeállítok egy műsort csak saját versekből.

– Ön kit javasolna következő megszólaltatásra?

– Mivel szó esett a fiatal generáció szép beszédjéről, hadd említsek egy tehetséges kollégát, Bubik Istvánt.

Győri Anna

REMEK RÍMEK

1984. és 1985. évi számainkban a lap terjedelméhez mérten helyet adtunk a játékos verselés kedvelőinek. Olvasóink körében igen népszerűek a „remek rímek". A játéknak, így a szavakkal való játéknak is minden időben megvolt a varázsa. Ezt bizonyítja Kosztolányi Dezső egyik írása, amely 1919-ben a Színházi Élet 27. számában jelent meg. Részletek a cikkből: „A világháború utolsó két évében az embereket elfogta valami különös, szenvedélyes szójátszási járvány. Ahogy a francia forradalomban a patience-szal mulattak, úgy szórakoztak a huszadik századbeli emberek a betűkkel. Csikarták, kinozták, gyötörték a szavakat. Én ebben az oktondi, erőpazarló szórakozásban észreveszem a nyelvnek a szeretetét. Finnyás és komoly bölcsek, ne haragudjatok tehát a táncoló betűkre. Ebben a bolondos iskolában, mely különb nevelő minden stilisztikai gyakorlatnál és bemagolt költészettannál, nőnek föl azok, kik a nyelvet igazán érzik, és megértik a költők, színészek, művészek nagy és mély munkáját".

(Beküldte: Jani János, Budapest.)

Egy másik régi olvasónk, Sámbokréthy Péter a következő kis történettel járult hozzá a „remek rímek" gazdagításához: Harsányi Lajos, a neves papköltő, az ötvenes években előadást tartott a kispapoknak a költészetről. A rímgyártás mesterség jellegű munkáját szemléltette is két rímpárral:

Vacsorátok lelke sült tök,
Tudom, ezért lelkesültök.

Piripócs kap új kaszárnyát,
Piri – ócska pulyka szárnyát.

S hogy az úgynevezett magasabb rendű költészetért sem rajong mindenki, meggyőződhetünk az alábbi rímes szatírából:

Versben, szép öcsém, fő az, hogy ne értsék,
Az érthető vers ma nem cikk, nem érték.
Pontot, vesszőt kitenni is hiba,
Abból származhatik ménkű sok galiba.
Hadd lássa a szellemi proletár,
Hogy szellemed minő magasba jár.
Hurrá! kitört a szavak forradalma,
Megdőlt az eszme, tartalom uralma.
Lesd el titkukat, és utánozd őket,
E szóimádó szóvesztegetőket.
Bármily bonyolult labirint a szíved,
Művészetben ápold a primitívet.
Útálattal eldobhatsz minden izmust,
De jól műveld a neo-neandertalizmust.

(Székely László, Székesfehérvár).

HELYESÍRÁS!
HELYESÍRÁS!

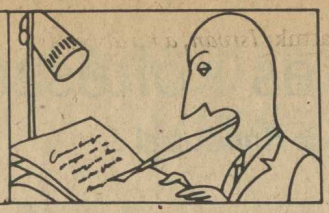

KÖSZÖNTJÜK A SZERKESZTŐBIZOTTSÁGOT!

Ez év márciusára végre kezünkbe vehettük A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadását. Az előszó a Helyesírási Bizottságot jelöli meg mint a szabályzatot és a hozzá csatlakozó szótárt *szerkesztő bizottság*-ot, de tagjait név szerint nem említi. Pedig többen részt vettek a munkálatokban az Édes Anyanyelvünket *szerkesztő bizottság* tagjai közül is.

Föntebb akarattal használtam és emeltem ki kétszer is a „szerkesztő bizottság" szerkezetet. Mindkét helyen – a szövegösszefüggésnek megfelelően – különírtam e két szót. Ez esetben ugyanis olyan minőségjelzős szerkezettel van dolgunk, amellyel nyilvánvalóan alkalmiságra utalunk a valamit éppen szerkesztő (tehát történetesen szabályzat-*ot*, szótár-*t*, Édes Anyanyelvünk-*et* szerkesztő) bizottság említésével.

Újságot, folyóiratot szerkeszteni azonban többnyire mégsem csupán alkalmilag szoktak, hanem hosszabb időn át együttműködő testületek tagjai teszik rendeltetés-, sőt hivatásszerűen. Nos, az ilyen testület megnevezése – a 10. kiadás szerint a *szerkesztő bizottság* – eddig afféle állandó szókapcsolat volt, éppúgy különírva, mint az alkalmiságot kifejező minőségjelzős szószerkezetek. Így találhattuk a régi szabályzat valamennyi utánnyomásában, valamint a szintén több kiadást megért Helyesírási tanácsadó szótárban. Sőt még az 1978-ban a Tankönyvkiadónál megjelentetett Helyesírásunk is ezt a különírt formát szorgalmazta.

Valahányszor tehát e föntebbi eligazító könyveket forgattuk-vallattuk, mindig hiányérzetünk támadt, hiszen nem találkoztunk bennük az egybeírt *szerkesztőbizottság* változattal. Pedig éreztük: így lenne jó bizonyos mondatösszefüggésekben! Amikor 1984 tavaszán a Magyarán szólva című rádióműsor rejtvénypályázatának egyik pontja épp e körül a típus körül tapogatózott: „Tolató mozdony – tolatómozdony. Három hasonló szópárt kérünk!", több igen jó nyelvérzékű ember elbizonytalanodott, és éppen a fönt nevezett könyvek ismeretében nem merte a *szerkesztő bizottság* mellé párul odaírni a *szerkesztőbizottság*-ot. Magam is hasonló meggondolásból óvakodtam e jelentésbeli különbséget hordozó párost említeni Alkalmilag vagy rendeltetése szerint? című glosszámban (vö. Élet és Tudomány, 1985. 1. sz. 15) a 11. kiadás megjelenése előtt.

A legtöbb sajtótermék is – joggal, mert az érvényben levő 10. kiadás szerint járt el – következetesen *szerkesztő bizottság*-ot írt (pl. Népszabadság, Népszava, Népsport, Élet és Tudomány, Irodalomtörténeti Közlemények, Forrás, Szovjet Irodalom, Magyar Horgász stb.). Az általam ismert folyóiratok közül csak egy nem követte a szabályzatot: az Irodalomtörténet az új folyam 1969-i elindítása óta mindig egybeírta: *szerkesztőbizottság*.

Az új, a 11. kiadású szabályzat szótári részében a *bizottság* szócikkében örömmel olvashatjuk a *döntőbizottság* meg az *intézőbizottság* társaságában immár ezt: *szerkesztőbizottság*. Az utána álló 112. szám a megfelelő szabályzati pontra utal. Ennek második bekezdését érdemes idéznünk: „Ha ... az igenévi jelzős kapcsolatok tagjai jelentés tekintetében összeforrtak (az igenév nem folyamatot, hanem valamire való képességet, rendeltetést fejez ki; illetőleg a jelzett szó az igenévben kifejezett cselekvésnek valamilyen határozója), a két egyszerű szót egybeírjuk: *cséplőgép, izzólámpa, desztillálótorony, védőnő, ivóvíz, költőpénz, eladólány* (üzletben), *kiképzőtiszt* (beosztás), *felvonóhíd; hálószoba, kutatóintézet, pihenőnap, evezőlapát, átütőpapír, belépőjegy;* stb." Ennek a szabálynak a szellemében írja egybe a 11. kiadás ezeket is: *alkotóerő, bejelentőlap, bekötőút, duzzasztógát, híradómozi, igazolóbizottság, illóolaj, jelölőbizottság, kijelentőlap, rendezőbizottság, sikálókefe, szervezőmunka, teljesítőképesség, üdvözlőbeszéd;* szemben a 10. kiadással, amelyben ezek még különírva szerepelnek. (Lásd: A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról. Magyar Nyelvőr, 1984. 4. sz. 385–401. A közleményt az Akadémiai Kiadó külön füzet alakjában is megjelentette. – A Helyesírási tanácsadó szótárban bekövetkezett hasonló és egyéb változásokról egy külön tájékoztató jegyzék készült. – A rovatszerkesztő.)

Köszöntjük tehát még egyszer a lapunkat *szerkesztő bizottság*-ot, és – mért ne mondhatnánk így? – új szavunkat, a *szerkesztőbizottság*-ot is, amely minőségjelzős szókapcsolatból (persze, csak ha a maga helyén kerül elő!) szóösszetétellé is vált. És köszöntjük még egyszer az új szabályzatot is, amely nyelvünk mozgását, változásait más esetekben is érzékenyen rögzítette.

Holczer József

PIZZA

Folyóiratunk ez évi 3. sz.-ában már szó esett olasz eredetű új szavaink között a *cukkíni* (olaszosan: *zucchini*) írásmódjáról. Ez a szó felveti az olaszban *z* betűvel írt mássalhangzó magyar jelölésének kérdéskörét is.

A *z* betű az olaszban kétértékű: jelöli egyrészt a zöngés *dz*-t, másrészt meg ennek zöngétlen párját, a *c*-t is. Mivel az olasz *zucchini* első hangja zöngétlen, magyaros írásakor a *c* betűt kell használni, ahogy ezt említett írásomban már javasoltam.

Szintén zöngétlen az olaszban a *pizza* hosszú mássalhangzója, vagyis a kiejtése: *picca;* de a szó nyelvünkben eddig csak az eredeti írásmóddal fordult elő (vö.: Lévai, Szakácskönyv ábc-ben, 1976; Magyar Konyha, 1978, 1980, 1981; Lévai, Gyümölcsös, túrós, sajtos ételek, 1980; Egyedi, A vegetárius főzés örömei, 1982). Ez azért meglepő, mert bizonyos, hogy olasz eredetű ételféleségeink közül napjainkban a *pizza* a legkedveltebb. Ennek megfelelően azt várnánk, hogy a meghonosodottság fokát jelezze a magyaros írásmód is, ahogy a jóval kevésbé ismert *cukkíni* esetében ez meg is történt. Ám nemcsak a *pizzá*-ban, hanem a belőle származó *pizzeria* szóban is tartja magát a két *z* betű.

Miért nem bukkant föl eddig még soha sem a szakácsművészeti szakirodalomban, sem a cégtáblákon, sem az étlapokon a várható és tulajdonképpen helyes *picca, piccería* írásmód?

Feltételezem, főképpen azért, mert a magyaros hangjelölés révén keletkező szó csak egy betűben különbözik egyik durva szavunktól. Közrejátszhatott talán az is, hogy az írásban jelentkező hosszú *cc* kissé szokatlan számunkra, hiszen nyelvünkben viszonylag kicsi az így írandó szavak *(uccu, icce)* száma. Nekem sem tetszene a *picca, piccería* alak, és nem is tudom elképzelni, hogy ezek valaha is meg tudnának gyökeresedni a magyarban.

Legyen tehát *cukkíni*, de maradjon a *pizza*!

Fábián Zsuzsanna

Csak egy vessző?

Az írásjelek közül a vesszőt kezeljük a legmostohábban: sok olyan hibával találkozhatunk, amikor helytelenül elmarad (tagmondatok határán, megszólítások előtt és után, mondatbeli közbevetések elhatárolásakor), illetőleg amikor fölöslegesen teszik ki. Ez az utóbbi jelenség egyre gyakoribb az újságok címeiben, de inkább kerülendő modorosságnak tekinthető, mint egyértelmű hibának. Általában különnemű határozók közé tesznek vesszőt, bár ennek különösebb szerepe nincs. Például: *Szombaton, a tanácson. Exportmérlegünkről, 1984-ben. Újdonságokról, röviden.* Bizonyára úgy gondolkodnak az ilyen írásmódot alkalmazók, hogy a nem egész mondatból álló, címszavas megfogalmazásban így jobban hangsúlyozzák a különböző részeket.

Egyszerűbb lenne pedig, ha nem állna vessző az iménti és a hozzájuk hasonló esetekben; legföljebb a gondolatjelet ajánlhatjuk a részek elkülönítésére ritkább, választékosabb eszköznek. Például: *Szombaton – a tanácson. Exportmérlegünkről – 1984-ben. Újdonságokról – röviden.*

Az eddig említett példákban nem befolyásolja az értelmet, hogy ott van-e a vessző vagy sem. Nem mindennapi nyelvi tanulsággal jár azonban, ha elemezzük az elmúlt évek nagy sikerének, az új magyar rockoperának a címét. Ezt kétféleképpen láthattuk: *István, a király* és *István a király*. A szerény vessző itt már az értelmet meghatározó, fontos írásjellé lép elő.

Mit jelent az *István, a király* címforma? Ebben az esetben a tulajdonnévnek hangsúlyos értelmező jelzője a köznév. A megszokott *István király* szerkezettől ez ugyan rendhagyó módon eltér, de hát műalkotás címéről lévén szó, ez megengedhető. Igaz, vitatható, hogy miért kell az összeforrott köznyelvi kifejezést névelővel megbontva értelmezős szerkezetté alakítani (ennek a nézetnek többen hangot is adtak), de ne mélyedjünk bele a stilisztikába. Vizsgáljuk meg inkább a vessző nélküli formát, annál is inkább, mert a mű egyik szerzője rádióbeli nyilatkozatában ezt tartotta számára kifejezőbbnek.

István a király. Ez így teljes értékű mondat, amelynek az alanya *István*, az állítmánya pedig *a király*. A mű cselekménye vezet rá ennek a mondatnak a helyes értelmezésére. Arról van szó, hogy a pogány múlt és a kereszténység harcából, Koppány és István szembenállásából, küzdelméből végül a haladó eszméket valló, sőt azokat megvalósító István kerül ki győztesen. Egy folyamat végéről, eredményéről szól az *István a király!* felkiáltó mondat értékű cím – kijelentő mondat formájában: *István a király*.

A vessző megléte vagy elhagyása érzékelhető jelentésbeli különbséget okoz a bemutatott esetben. Tartsuk tehát tiszteletben a vesszőt, hiszen sokszor félreértésekre vezethet pontatlan használata. **Zimányi Árpád**

NEVEK VILÁGA

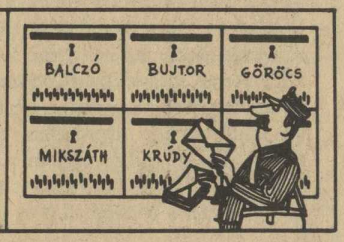

Értjük-e a nyelvjárások üzenetét?

Nyelvjárási szókincsünk lexikográfiailag is korszerű gyűjteménye az Új Magyar Tájszótár. Már az 1979-ben megjelent első kötete sem csupán több ezer tájszó betűrendbe sorolt mutatója. Nyelvjárási olvasókönyv is egyben, mely a feldolgozott időhatárok között, 1890–1960-ig híven tükrözi népünk paraszti rétegének tárgyi és szellemi világát, körülményeit, kultúráját.

Olvasóink között nyilván sokan vallják, hogy nincs érdekesebb, változatosabb könyv a lexikonnál. A tájszótárban és cédulaanyagában lapozgatva magam is így találtam rá az alábbi szavakra. A köznyelvben is ismerjük a *lacikonyhá*-t, *katicabogara*-t, *keljfeljancsi*-t, azaz egyik elemükben személynevet tartalmazó összetett szavakat, hasonlóképpen a kis- és nagybetűvel kezdett *Ibolyá*-t.

A bemutatandó tájszók közötti eligazodást, az áttekintést az alábbi rendszerezés segíti: a szófajt a jelentés előtt, az előfordulás helyét az adatot követően zárójelben közlöm.

Csak alapalakban használt valóságos vagy látszólagos férfi személynevek: *dávid* fn 'kékes színű, gömbölyű szemű szőlőfajta' (Écs = Győr-Sopron m.); *balázs* fn 'Balázs-napot köszöntő gyerek' *Be szabad-e jönni a balázsoknak?* népk (Kisbodak = Győr-Sopron m.); *bence* fn 'nyúl' (tréf Vas m., Göcsej, tréf Lovászpatona = Veszprém m., Sümeg vid.); *ignác* fn 'düledező kazlat megtámasztó rúd' (Bogya = Csehszlovákia); *jakab* fn 1. 'szőlőfajta' (Kölesd = Tolna m., Baja) 2. 'körtefajta' (Nyíregyháza) 3. 'egérárpa' (Mezőtúr = Szolnok m.); *János* fn 1. 'iparossegéd', 'mesterlegény' (Gyula) 2. 'pulykakakas' (Komárom); *káin* mn 1. 'irigy' (Nagyzerénd = Románia, Kemenespálfa = Vas m.) 2. 'olyan <anyajuh>, amely nem szoptatja újszülött bárányát' *A magyar juh nem mindig vállalja el a fiát, kivált ha először ellett vagy rosszul telelt az anya. Az ilyet káinnak nevezik.* (Debrecen).

Csupán válogatás a különböző képzőkkel becézett női és férfi személynevekre emlékeztető tájszavak gazdag példatárából: *bandi* mn. v. fn 'eszelős, gyenge elméjű (személy)' *Bandi vagy te!* (Kiskunság); *dönci* fn 'demizson' (Debrecen); *jancsi* fn 1. '40–50 cm hosszú fadarab, amely a boglya felemeléséhez haszn. rúd megtámasztására szolgál' (Szegvár = Csongrád m., Hajdúszovát = Hajdú-Bihar m., Kiskunfélegyháza) 2. 'fonállal teli orsót tartó kis faállvány' (Őrszentmiklós = Pest m., Budapest vid.) 3. 'faragószék' (Kiskunság) 4. 'fenékhorog kőnehezéke' (Foktő = Bács-Kiskun m.) 5. 'gyümölcsben levő kukac' (Nagyszalonta, Kolozsvár); *jancsika* fn 'női kabát' (Pusztamonostor vid. = Szolnok m.); *jankó* fn '<rokkán> a pedált a kerékkel összekötő rúd' (Hernádszurdok = Borsod-Abaúj-Zemplén m.); *jóska* fn 'bőrből font, domború hátú gomb' (Püspökladány = Hajdú-Bihar m.); *bözsike* fn tréf 'nyenyere, tekerő' *Ha a kocsmába dalikáznak, előbb-utóbb betéved a tekerős, vállán „Bözsikével", „Katival".* (Szentes); *jutka* fn 1. 'nyelvelő, feleselő személy' (Dunántúl) 2. 'bohó' *Eredj te jutka, hogy gondolsz már ilyet.* (Jászság); *sári* mn 'sárga' *Arra mennek a legények sári sarkantyúba* (Nyitracsehi).

A női és férfi személynevekből *-z* képzővel tájszavak (igék) sokaságát alkotta a Szeged környéki nép. Az adatok jelentése: az adott névnap megünneplése vagy azon való részvétel. Íme: *balázsoz, demeterez, ferencez, illésez, jánosoz, józsefoz, juli-*

annáz. Népszokások és gyermekjátékok világát idézik fel a következő személynevekből képzett tájszavak (főnevek). Olvashatunk szegedi, illetve alföldi adatokat is, de a táji elterjedtség itt nagyobb, mint az előző példasorban: *balázsolás* fn 1. 'Balázs-napi, vagyis febr. 3-i népszokás, melynek résztvevői – főként iskolásgyerekek – házról házra járva énekes, verses köszöntést mondanak' (Kapuvár = Győr-Sopron m., Balaton-mellék) 2. 'tréfás játék, melyben két bot közé teszik az egyik gyerek fejét, és arcul ütik v. megcsavarják az orrát' (Szeged); *jánosozás* fn 'mulatozással járó János napi köszöntés, a János-nap megünneplése' (Radnót, Koronka, Nyárádszentimre = Románia).

Az ember kirívó tulajdonságait, jellemének visszásságait környezete azonnal regisztrálja. Ez lehetett a motivációja a következő tájszavaknak (Mintha ragadványneveket olvasnánk): *bélpali* fn 'nagy étvágyú, sokat evő ember' (Kőröstárkány = Románia); *beszédeskata* fn 'bőbeszédű asszony' (Hódmezővásárhely); *címerrozi* fn 'pajkos leány' (Vác); *gyulakisasszony* fn 'nőies természetű, ványnyadt fiatalember' (Hódmezővásárhely); *igyekezetpista* fn 'iparkodó' (Vác).

Nyelvjárást beszélő vagy azokat jól ismerő olvasóink bizonyosan kibővítik még az itt bemutatott tájszócsoportokat. A kétévenként megrendezendő önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőtalálkozók (legutóbb 1985-ben Székesfehérváron) is bizonyítják, hogy a XX. sz. végén is nagyon sokan értik még a nyelvjárások üzenetét. Néphagyományaink továbbéléséért, a népnyelv megőrzéséért mi vagyunk a felelősek.

Vitányi Borbála

HELYESBÍTÉS

Lapunk 1985. évi 2. számában Reményi-Gyenes István tollából cikk jelent meg „Típusnevek, márkanevek az autószakmában" címmel. A cikkhez ketten is hozzászóltak, mégpedig Jugoszláviából. Örvendetes, hogy a jelek szerint Jugoszláviában több olvasónk is van. Közéjük tartozik Szloboda János (Zenta), aki az első számtól fogva olvasója lapunknak, Kovács József (Újvidék) szintén. Mind a ketten nagyjából ugyanazokat a megjegyzéseket fűzték az említett cikkhez. Szerkesztőségünk nevében Ladó János válaszol a hozzászólásokra.

A szerző azt írta, hogy a jugoszláv *Zastava sz*-szel hangzik helyesen, de írása nem *Zasztava* (nem cirill betűs területen gyártják!). Ebből a mondatból helytálló az, hogy *sz*-szel hangzik. Téves viszont az, hogy nem cirill betűs területen gyártják. Jugoszláviai olvasóink helyesbítik, hogy a „Crvena zastava" autógyár, ahol a Zastava típusú autók készülnek, Kragujevacon van, Szerbia kellős közepén. Itt azonban másra is föl kell hívni olvasóink figyelmét.

1954-ben írták alá az úgynevezett Újvidéki Megállapodást (Novosadski Sporazum), mely szerint a szerbhorvát nyelv egységes nyelv, keleti (*e*-ző) és nyugati (*ije*-ző) változattal. Helyesírása is egységes, és latin meg cirill betűs változata a szerbhorvát nyelvterület minden részén egyenrangú.

A fenti megállapodást ugyanabban az évben kötötték, amikor a Magyar Helyesírás Szabályainak 10. kiadása megjelent. Ezért abba már nem kerülhetett bele például az, hogy a szerbhorvát szót nem kötőjelezve kell írni, hanem egybe. S ami ugyancsak fontos, és a szóban forgó cikk első mondatában is olvasható: „Szabály, hogy az eredetileg is latin betűkkel írt neveket... úgy kell írni, ahogy a származási országban írják..." Ha véletlenül cirill betűkkel állna a márkanév a gépkocsikon, akkor sem kellene „átírni", hiszen – mint említettük – az egész szerbhorvát nyelvterületen mindkét írásmód egyenrangú, vagyis minden cirill betűnek megvan a latin betűs változata.

A Magyar Helyesírás Szabályainak nemrég megjelent 11. kiadása szerint a *szerbhorvát* szót egybe kell írni. Mindehhez hozzá kell fűznünk, hogy helyesírásunk 10. kiadása csak az orosz, görög és kínai szavak és tulajdonnevek átírásával foglalkozik. A 11. kiadás az átírás kérdéskörét kihagyta, és külön kiadványokra bízta. Az erre vonatkozó egyik mű az idén jelent meg „A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása. Az újgörög nevek magyar helyesírása" címmel. Ez a 199. oldalon hasonlóképpen intézkedik, és tartalmazza a szerb nyelvváltozat latin betűs megfelelőit. Helyesírásunk 11. kiadásáról meg kell jegyeznünk, hogy a cirill betű, cirill betűs szókapcsolat most külön íródik, szemben a 10. kiadás egybeíró szabályozásával. E szerint kell kijavítanunk a Helyesírási Tanácsadó Szótárt is.

Ladó János

VIDÁM SAROK

Mi a filagória?

Egyik barátom kislánya, Emmike, nemrég végezte el a főiskolát. Kitűnő eredménnyel. Oroszul, németül is elég jól megtanult, és szorgalmasan iparkodik tökéletesíteni nyelvtudását. Fordításokat is vállal. Néha-néha szoktam nézegetni fordításait, és fölhívom figyelmét az esetleges hibákra.

Valamelyik fordításában látom ám, hogy a *Vortrag* (= előadás) és a *Vertrag* (= szerződés) szót összekeverte egymással. Mondom neki: „Maga ennek a két szónak a jelentését, úgy látszik, nem ismeri pontosan." Hogy humoros színezetet adjak a tévedésnek, a jelentés tisztázása után hozzáfűztem: „Összetévesztette az *allegóriát* a *filagóriával*." Emmike nagy szemeket meresztett rám, mint aki nem érti a hasonlatot. „Tudja, hogy mi az allegória?" – kérdeztem bátortalanul. „Nem, nem tudom." „És azt tudja, hogy mi a filagória?" „Azt tudom: bélyeggyűjtés." Emmike új szólást indított útjára: összetévesztette a *filagóriát* a *filatéliával*.

(szepesy)

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

Íme, egy „fatermelő"!

(Kóhidi Imre felvétele)

Üreg fák, fiatal fatermelők

(Szabad Föld, 1985. III. 30.)
Beküldte: Pócs Imre, 3531 Miskolc, Győri kapu 4.

A fiatal fácskát elültetik, majd – hogy nagyra nőjön – megfelelő módon ápolják, gondozzák. S végül, hogy felhasználásra alkalmassá tegyék, kivágják, vagyis: *kitermelik*. Ámde nem a *fatermelők*, hanem a *fakitermelők*.

T. Urbán Ilona

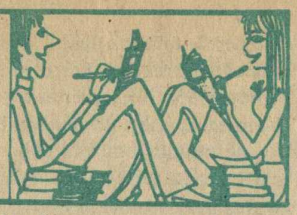

A középiskolai tanulók stílusérzékének fejlesztése

A stílustan a középiskola III. osztályának tantervi anyaga.

A témakör tengelyében a *stílusrétegek* állnak, annak a sajátos funkciónak a kiemelésével, amelyet a nyelv a társadalmi élet meghatározott területén betölt. A stílusnevelés fő módszertani feladata annak a képességnek a fejlesztése, hogy a tanuló beszédben és írásban meg tudjon felelni az élethelyzetnek megfelelő kommunikációs követelményeknek.

A stílusművelés a következő tevékenységi formákkal és eljárásokkal történhet mind a négy osztályban:

Stíluselemzés. Kiterjed pusztán egyetlen – az olvasó számára feltűnő vagy szokatlan – jelenségre, egy jelenségcsoportra, de egy mű egészére is. Ez utóbbit komplex elemzésnek nevezzük. A művelt olvasóvá nevelésnek akkor válik jó eszközévé, ha erőltetés nélkül, mértékkel alkalmazva olyan stílusértékekre irányítjuk a tanulók figyelmét, amelyek a közlemény jellegére sajátosan jellemzők; ha pedig művészi alkotásról van szó, a mű mélyebb, élményszerű megértésére vezetnek.

A *stílusmegfigyelés* voltaképpen az emberi magatartás vizsgálata. A megnyilatkozásban a nyelvi eszközök alkalmazása felderítheti a viselkedés különféle módjait: a megrendültséget, a titkolódzást, a köntörfalazást, a szégyenkezést, az önteltséget, a rátartiságot. Jellemző lehet a beszédre egy-egy szembetűnő és ismétlődő sajátosság: szójárás, töltelékszó, modoros mondatszerkesztés, nyelvjárási forma. Megfigyelés közben szemlélhetjük a nem szóbeli jelenségeket is, amelyek sokszor döntők a közlés értelmezése szempontjából. Ezért hálás feladat lehet a tévéadások megfigyeltetése: beszéd és látvány együttesében értékelhető a megszólaló nyelvi magatartása.

Odaillő szó (kifejezés) keresztetése. Elsősorban a szinonimikai érzékenységet fejlesztő feladat, s jó alkalom a Magyar szinonimaszótár használatára. Az „erősítés" vagy „gyengítés" kifejezésének kiváló próbája a nemcsak jelentésében, hanem hangulatában is megfelelő szó alkalmazása.

Egy-egy szó vagy szókapcsolat stílusértékének felderítése. Kosztolányi szótárlapozgató elragadtatása vehet erőt a tanulókon, ha szenvedélyesen keresik egy-egy nyelvi jelenség hangulati, kifejező jellegét. Ugyanez vonatkozik egy egyéb stilisztikai forma, képlet stílushatásának elmélyedt elemzésére.

Átalakítás („fordítás") egyik stílusrétegről másikra (például a társalgási stílusrétegről hivatali stílusrétegre), vagy egyik stílusárnyalatról a másikra (például amikor elhárító, rideg közlésből barátságos vagy bizalmas közlést formáltatunk).

Jellemzés stílusos beszéltetéssel. Monológ vagy párbeszéd szerkesztése meghatározott beszédhelyzet alapulvételével (például morfondírozó tanuló egy számára érthetetlen eseményről, amelyet a beszélgetők eltérő jellemük miatt szögesen ellenkező módon ítélnek meg). Írói megoldások is mintául szolgálhatnak ilyen feladathoz.

Csattanó kerestetése valamely rövid elbeszéléshez, anekdotához. Ilyen, „Fejezd be!" típusú feladatok a képzelet mozgósítását is célozzák. Az „Írj címet föléje!" biztatás egy – például humoros – rajzhoz a mondanivaló stílusos megragadását eredményezheti. Valamely nyelvhasználati fonákságot a „Pellengérezd ki!" felszólítással tétethetünk nevetségessé (persze nem osztálytársét).

Lektorálás. Teljes szöveg nyelvi-stilisztikai szempontú ellenőrzése módosító javaslatok megtételével. (A tanulók egymást is felkérhetik lektornak, különösen egy-egy nyilvánosan elmondandó beszéd alkalmával.)

Régi szöveg átírása mai nyelvre. Természetesen nem művészi alkotások „korszerűsítéséről" van szó, hanem például régi rendelet vagy újsághír átírásáról.

Fordítási gyakorlat idegen nyelvből magyarra. Akár műfordítással is kísérletezhetnek rátermett tanulók.

Összehasonlító stilisztikai elemzés. Azonos témájú vagy azonos alapállású művek szolgálhatnak feladat tárgyául, például tavaszról szóló versek.

A felsoroltak mellett természetesen számos egyéb gyakorlattal is fejleszthetjük a középiskolai tanulók stílusérzékét azzal a céllal is, hogy a kimondott vagy leírt szóval ne csak közlésmódjuk gondosságáról, fordulatosságáról, választékosságáról tegyenek tanúságot, hanem erkölcsi felelősséget is érezzenek stílusukért.

Szende Aladár

Nyelvtörténeti érdekességek

Szavakat fejtünk a nyelvújításról tartott órák után. A Mondolat szótárának néhány, ma már nem használt szaváról van szó. Olyanokról is, amelyeket alkotójukon kívül már abban a korban sem írt le senki.

Az *evéskívánc* (= étvágy) és a *táncadalom* (= bál) megfejtése hamar megvan. Kis segítséggel a hónapnevekre: *zúzoros* (= január), *enyheges* (= február) ... *gyümölcsös* (= szeptember) is rátalált egy-egy tanuló. A *muzsikösszönösdi* (= koncert) és az *égész* (= csillagász) szavak kapcsán azonban csak félreértelmezések születtek. Az elsőre ilyenek: zenei tehetség, ösztön, illetve az orosz muzsikokkal kapcsolatba hozva: parasztlázadás. Az *égész*-t pedig az egészből származtatták, illetve az *égő ész* (szóösszevonásos?) alakjának vélték. S hogy ez utóbbi mi? Természetesen a lángész!

A megfejtés után arról beszélgettünk, melyik szó miért maradt meg vagy tűnt el. A diákok véleménye itt párhuzamban áll *Kosztolányi*-éval: „Tömegszeszély fogadja el és veti vissza a szavakat, önkényesen. Néha rosszakat fogad el, és jókat vet vissza... Egy... istenfi égész-nek nevezte a csillagászt. Azoknak, akik eleve mosolyognak ezen a megbukott szón, nincs igazuk. Éppoly képzésű, mint a másik. Abban sincs igazuk, hogy talán hangzása – a két éles *é* betűje – okozta korai halálát. Akkor a *gégész* és a *régész* sem élne. Nem kellett, és rejtély, hogy miért nem." (Kosztolányi Dezső: Újító teremtés)

Egy ideig még folytatódik a találgatás, a játék, a fordítás „magyarról magyarra". Előkerülnek az *őné*, a *popont*, a *hemzserde*, majd fordul a kocka, s már a diákok kérdeznek, tudome, mi volt a *fiahordó górugrány*, a *tevepárduc*, a *dalabáj zenér* és a *foltos nyakorján*. (Ez utóbbi a *tevepárduccal* azonos!)

A tanulókkal beszélgetve sokuktól hallottam ugyanazt a véleményt: a négy középiskolás év magyar nyelvi anyagának szinte legérdekesebb részét jelenti a negyedikes tankönyv nyelvtörténeti fejezete.

Csetneki Sándorné
(Pusztaszabolcs)

SZEMLE

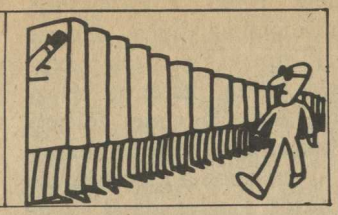

NEM ENGEDÜNK A 48-BÓL!

(Rejtvénypályázatunk utolsó fordulója)

Kedves fiatalok! A mai három feladattal véget ér az az összesen kilenc nyelvi rejtvényt tartalmazó pályázat, amellyel érdeklődéseteket kívántuk fölkelteni, s nyelvi fantáziátokat, találékonyságotokat próbára tenni. Következzék hát az utolsó forduló három feladványa!

SZÓTAGRENDEZÉS

Ábécérendbe sorakoztatott szótagokat láttok. Ha megfelelően rendbe szeditek őket, akkor egy-egy értelmes szót kaptok. Minden jól összerakott szóért 1–1, tehát összesen 3 pont jár.

KA – RA – TE – VÁN – VE
CSIN – LA – PA – SÜ – TA – TŐ
AN – JÁ – LOP – TI – VOR

MIVEL MÉRTEK ELŐDEINK?

A meghatározások alapján találjátok ki egy-egy régi mértékegység nevét! Ha sikerül, minden találatért 3–3, azaz összesen 9 pontot kaphattok.

1. Régi űrmérték, kb. fél hektoliter
2. 3 dl-nyi régi űrmérték
3. Főleg folyadékok mérésére használt, kb. 8 dl-nyi űrmérték

NEM ENGEDÜNK A NEGYVENNYOLCBÓL!

Ugye ismeritek ezt a szólásmondást? Arra mondjuk, hogy nem enged a negyvennyolcból, aki semmi szín alatt nem hagyja a maga igazát, nem tágít elhatározásától. E szólás a múlt század második felében keletkezett, s eredetileg az ún. negyvennyolcas programra vonatkozott, vagyis arra utalt, hogy Magyarország és Ausztria viszonyát az 1848-ban hozott törvények visszaállítása alapján kell rendezni. Sajnos, sokan eltorzítják e szólást. Nemegyszer találkozunk ilyen változatával: *Nem engedünk a huszonnyolcból, nem engedünk a huszonegyből* stb.

Ez adta nekünk az ötletet, hogy készítsünk számotokra egy olyan rejtvényt, amelynek számokat is tartalmazó szólások, közmondások a főszereplői. Vajon tudjátok-e, hogy melyikbe milyen szám kívánkozik? Öt szólást, ill. közmondást közlünk, de úgy, hogy a számok helyét csupán kipontozzuk. Az öt szólásban összesen hat kipontozott helyet találtok. Megfejtésül ezt a hat számot kérjük, na meg azt a hetediket, amelyet a hat szám összeadásából kaptok. A helyes megoldásért összesen 6 pont jár.

1. Minden csoda ..... napig tart.
2. ..... dudás nem fér meg egy csárdában.
3. ..... fecske nem csinál nyarat.
4. ..... a magyar igazság.
5. Az egyik ....., a másik egy híján .....

Mindezek után most már elárulhatjuk, miért az a címe kilencfordulós pályázatunknak, hogy „Nem engedünk a 48-ból!" Azért, mert a legutolsó rejtvényünknek is éppen ez a címe? Egyáltalán nem. Azért választottuk az egész rejtvénysorozat címének a „Nem engedünk a 48-ból!" formát – s azért nem a megszokott módon, betűkkel írtuk le benne a *negyvennyolcból* szóalakot, hanem számjegyet használva –, mert ezzel is a 48-as szám fontosságára, rejtvényünkben betöltött nagy szerepére kívántunk utalni. Adjátok csak össze a három forduló során közölt kilenc rejtvény helyes megfejtésével szerezhető pontokat! Ugye pontosan 48? Nos, azért az a címe rejtvénypályázatunknak, hogy „Nem engedünk a 48-ból!", mert a nyerteseket azok közül sorsoljuk ki, akik mindhárom fordulóban teljes értékű megfejtést küldtek be, vagyis megszerezték mind a 48 pontot. Most, a befejező fordulóban tehát különösen azok igyekezzenek, akik úgy érzik, hogy eddig kifogástalan és hiánytalan a megfejtésük. Megoldásotokat 1986. február 15-ig küldjétek el az Édes Anyanyelvünk szerkesztőségének címére: Budapest, Dob u. 60. (1072). A lapra vagy borítékra írjátok rá ezt is: Nem engedünk a 48-ból! A rejtvények megfejtését, valamint a sorsolás eredményét 1986. évi 2. számunkban közöljük.

Nyelv, irodalom, olvasás

A nagyvilágba szétszóródott magyarság képviselőit egybegyűjtő Anyanyelvi Konferencia idei ülésének egyik fő tárgya volt a magyar irodalom szerepe és föladata a külföldi magyarság anyanyelvének és nemzeti tudatának megőrzésében, továbbörökítésében. A magyarul alig vagy már nem beszélő kinti fiatal nemzedék számára – az eddigi eszközök-módozatok mellé – vonzó ifjúsági könyvsorozat készül, fokozatos felépítéssel a különböző korosztályoknak.

E program: irodalommal a nyelvi műveltségért – fokozott nyomatékot kaphatna hazai pedagógiánkban is. A „magyar nyelv és irodalom" tantárgypárosítás jórészt csak névleges: a stúdium két ágra különül, s mintha a szaktanár is két személyre válna szét, rendszerint csak az egyik felét – nagy többségben az irodalmat – vallja szívügyének; a nyelvi ismereteket kényszerű tehernek érzi, melytől igyekszik tessék-lássék elintézéssel szabadulni. Csoda-e, ha érdektelensége vagy nyílt ellenszenve átragad diákjaira is? A gépies, szabályszajkóztató, élettelen nyelvi órák így oltották be nemzedékekbe az „unalmas, utálatos" nyelvtantól való viszolygást, amely aztán meghatározza újabb tanárnemzedékek hasonló viszonyulását, ördögi kört teremtve.

Hogyan lehetne hát valóra váltani „nyelv és irodalom" igazi egységét? A reformok, kísérletek, újítások szépszándékú ajánlásait gyakorlattá kellene kidolgozni, a pedagógusképzés, tanterv és tankönyvek szemléleti és módszerbeli megújításával. A kommunikáció mellett a stílus legyen a másik vezérszó. A nyelvtant tekintsük a kifejezés stiláris eszköztárának is, irodalmi példák, idézetek szemléltető, életes utalásaival, s tegyük nyilvánvalóvá, hogy az irodalmi mű – tartalmi jellege és „eszmei mondanivalója" mellett – szükségszerűen nyelvi alkotás, a kifejezőeszközök gazdag változatosságát és hajlékonyságát érvényesítő szellemi építmény. Az irodalmi elemzés és a kritika számára így természetes lesz, hogy az irodalom anyaga, formát adó, megjelenítő közege a nyelv, s ez nyomatékosan érvényesül majd a vizsgálat és az értékelés szempontjaiban.

Irodalom és olvasás: elválaszthatatlan fogalmak. De nemcsak az irodalom befogadásának, hanem az ismeretszerzésnek, művelődésnek is nélkülözhetetlen eszköze a betű. A pedagógiának ősi alapfunkciója s ma is elsődleges feladata az olvasás-írástanítás. Meglepő hát, hogy egy éven át vita gyűrűzött e kérdés körül, szélesen hullámozva. Indítóoka az olvasástanításnak általánosan tapasztalt és hivatalosan is beismert alacsony „hatásfoka", gyönge eredménye. A vita magva pedig a hagyományos, betűkapcsoló és a szóképes (globális) módszer ütközése: melyik alkalmasabb az olvasás hatékony elsajátítására?

Mindkettő mellett szólnak elméleti és tapasztalati érvek,

de kétségtelen, hogy a globális módszer alkalmazásában tekintetbe kell venni nyelvünk jellegét, hangzás és írásképviszonyát. Az elmélet szakemberei védik a módszer tudományos megalapozottságát, a gyakorlat munkásai és szenvedő alanyai, a szülők pedig az eredménytelenséget panaszolják. Míg régen karácsonykor már fölajzott olvasni-tudással várták az elsős gyerekek a mesekönyv-ajándékot, most év végén is csak baktatva olvasnak. És ami ebből folyó nagyobb baj: a kínlódva elsajátított tudás, a sikertelenség miatt kapott sok korholás elriasztja őket a betűtől, talán egyszer s mindenkorra megundorodnak az olvasástól.

Oktatási rendszerünk nehezen lábal ki a reformkísérletekből. Kétségtelen, hogy viharosan alakuló világunk, az ismeretanyag rohamos megújulása kemény próba elé állítja a művelődésügy tervezőit és az iskolát. A kísérletezés elkerülhetetlen, bár néha hátrányos is. Az olvasás-írás tanításához azonban több ezer éves tapasztalata van az emberiségnek; furcsa hát, hogy épp a művelődés kapujának biztosan és könnyedén nyitó kulcsát vesztettük el, s most riadozva keresgéljük.

Kovalovszky Miklós

Üdvözöljük a 70 éves Lőrincze Lajost, szerkesztőbizottságunk elnökét

NYELVÜNK JÁTÉKAI

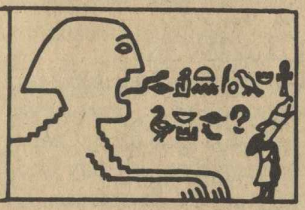

Pontozó

Először is az ez évi 2. számunkban közölt rejtvények megfejtését adjuk meg.

I. Népes népek. 1. Kat+alán 2. D+inka 3. P+orosz 4. Ill+ír 5. Osz+trák 6. Gr+úz

II. Hét szóban két szám! 1. Kétéltű állatok. 2. Hétmérföldes csizma. 3. Kétfenekű dob. 4. Hétpróbás gazember. 5. Kétkezi munka. 6. Kétkulacsos politika. 7. Hétpecsétes titok.

III. Állat+testrész = növény. 1. Gémorr (de jó ez is: gólyaorr) 2. Medvetalp 3. Varjúköröm 4. Kígyónyelv 5. Farkasszem 6. Galambbegy 7. Oroszlánfog

IV. Füles szólások. 1. A füle botját sem mozdítja. 2. Se füle, se farka. 3. Süket fülekre talál (vagy: süket füleknek beszél). 4. Hegyezi a fülét (vagy: csupa fül). 5. Fél füllel hall valamit. 6. Fülön csípi (vagy: fülön fogja). 7. Elereszti a füle mellett (vagy: az egyik fülén be, a másikon ki).

V. Kosztolányi a nyelvről. Tévedés azt hinni, hogy a rövid mondatok magyarosabbak és természetesebbek.

A legalább 90 pontot elért megfejtők közül a következők nyertek 100–100 forint értékű könyvutalványt: dr. Bán Ervinné, Budapest, Hevesi Gyula út 93. fsz. 5. (1157); Császár Győző, Pécs, Kórház tér 7. (7627); Kalmár Gézáné, Budapest, Állomás u. 20. I. 15. (1102); Kiss György, Mélykút, Traktorosok u. 10. (6449); Koroknay József, Üllő, Malom u. 38. (2225); Láng Miklós, Budapest, Üllői út 54. VI. 51. (1082); Lázár Lajos, Budapest, Tigris u. 6. I. 4. (1016); Németh József, Almásfüzitő, Ságvári tér 1/6 (2931); Scitovszky Elemérné, Gyöngyös, Jókai u. 41. (3200); Tóth István, Miskolc, Szentpéteri kapu 101/A (3526).

A Pontozó újabb feladatai

I. Melyik a kakukktojás? Felsorolunk tíz férfinevet. Közülük kilencnek van egy olyan közös vonása, amelyet a tizediken hiába keresünk. Mi ez a közös jellemző, s melyik név a kakukktojás? Megfejtése 10 pont.

1. Lázár
2. Artúr
3. Benedek
4. Vilmos
5. Elemér
6. Kornél
7. Tamás
8. Bálint
9. Zsigmond
10. Jenő

II. Író és műve. Válaszoljon az itt következő meghatározásokra! Helyes válasz esetén a szavak kezdőbetűi az írót, utolsó betűi pedig egyik művét idézik. A rejtvényben a rövid és a hosszú magánhangzók között nem teszünk különbséget. Megfejtése 12 pont.

A dicsőség jelképe: .....
Vízelvezető cső: .....
Vízi tündér: .....
Nagy zsírtartalmú: .....
Cselszövés: .....
Sajátosan értékes: .....
Skatulya: .....
Ajakos virágú gyomnövény: .....
Kapuba bejutó labda: ...
Áttelelő: .....
Íz és illat: .....
Kvarcfajta: .....

III. Két meghatározásból egy betű. A rejtvényfejtők nagyon jól tudják, hogy egyetlen betűt is többféleképpen lehet meghatározni. Hogyan idézhetjük fel például az O betűt? 1. Határtalan „sok". (A *sok* szó határbetűi hiányoznak.) 2. A lehető legkevesebb. (Vagyis nulla.) 3. Oxigén. (Az oxigén vegyjele.) stb. Olvasóinknak ezekhez hasonló furfangos jellemzésekből kell kitalálniuk egy nyolc betűjegyből álló foglalkozást. Könnyítésül minden egyes betűhöz két meghatározást adunk. A helyes megfejtés 8 pontot ér.

1. ↗ Norvégia négy keréken
   ↘ Félne
2. ↗ Ittrium
   ↘ Negyed négy
3. ↗ Egye
   ↘ Goya hazája
4. ↗ 50
   ↘ Lefele
5. ↗ Vanádium
   ↘ Fau
6. ↗ Észak
   ↘ Félév
7. ↗ Egyes
   ↘ Sárga elem
8. ↗ Félsz
   ↘ Kezdődik a zsúr

IV. Klasszikus jelzők. Vannak nyelvünkben olyan szavak, amelyek csak egy vagy legföljebb néhány szónak lehetnek jelzői. *Farkasordító* például csak a hideg, esetleg a *tél* lehet, *óperenciás* csak a népmesékben szereplő tenger. Rejtvényünkben olyan korlátozott használatú, többnyire csak egy-két szóhoz kapcsolódó jelzőket kell olvasóinknak meglelniük, amelyek egytől egyig valamilyen bibliai, mitológiai, ill. ókori személy nevéből alakultak ki, s amelyeket méltán nevezhetünk *klasszikus* jelzőknek. Tíz ilyen jelzőt keresünk, s ennek megfelelően tíz meghatározást adunk. Nemcsak maguknak a keresett jelzőknek az értelmét tüntetjük fel, hanem megjelöljük azt a szót is, amely mellé jelzőnk legszívesebben társul. Így bizonyára nem lesz nehéz a megoldás. Megfejtése jelzőnként 2, összesen 20 pont.

1. Igen erős, messze zengő (= .....) hang.
2. Fényűzően pazar (= .....) lakoma.
3. Nehéz problémát bravúrosan megoldó (= .....) döntés.
4. Csillapíthatatlan szomjúság, éhség okozta (= .....) kín.
5. Minden érzékiségtől mentes (= .....) szerelem.
6. Hirtelen támadt, iszonyú (= .....) félelem.
7. Kétes értékű (= .....) győzelem.
8. Embertelenül nehéz, mégis hiábavaló (= .....) munka.
9. Szokatlanul magas (= .....) kor.
10. Elemi erővel kirobbanó (= .....) kacaj.

V. **Fiahordó kerestetik.** Olvasóink egy korábbi fordulóból már ismerik a „kenguru" elnevezésű játékot, amelynek jellemzője, hogy egy hosszabb szó vagy szókapcsolat – mint a kengurumama az erszényében a kicsinyét – magában hordoz egy ugyanolyan jelentésű rövidebbet. Emlékeztetőül álljon itt két példa: a PIRos hajnalfaKADÁS meghatározásra a válasz: PIRKADÁS, a kÖrülVEsZ megfejtése: ÖVEZ. Tehát a hosszabb szóból a megfelelő betűk kihagyásával kell rátalálni a rövidebbre. A játék mostani változatában a „kengurucsemetét" mutatjuk meg, s önöknek a „fiahordó" szókapcsolatra, vagyis a meghatározásra kell visszakövetkeztetniük. Mindhárom esetben egy-egy két szóból álló szókapcsolat a megfejtés. A feladatban kipontozva megadjuk a szókapcsolatok betűszámát, helyközzel megjelöljük a szóhatárt is, s a megfelelő helyekre beírjuk azt a szót (ÉLES, ÁZTATÁS, CINKE), amelyet a szókapcsolat magában hordoz. Megfejtésül a kétszavas szókapcsolatot kérjük. Minden kifogástalan megfejtésért 5, tehát a telitalálatért összesen 15 pontot vasalhatnak be.

1. . . ÉL . . ES . . . . .
2. . ÁZTA . TÁS . . . . . .
3. . . CIN . KE . . . . .

VI. **Széchenyi a nyelvről.** Széchenyi István Hitel című munkájából származik az a nyelvről szóló megállapítás, amelyet keresztrejtvényünk vízszintes 1. és 30. számú sorában idézünk. Ezt tessék beküldeni! Megfejtése 25 pont.

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 90 pont. A sorsolásban azok vehetnek majd részt, akik megfejtésükkel legalább 80 pontot szereztek. A feladatok megoldását 1986. február 15-ig kell beküldeni a szerkesztőség címére. A borítékra tessék ráírni rovatunk címét is: Pontozó.

Minden olvasónak sikeres fejtörést, jó szórakozást kívánnak a közreadott rejtvények szerzői:

Bencze Tamás (I.)
Felde Györgyi (V.)
Grétsy László (IV.)
Miskolczi Margit (III.)
Rózsa Ibolya (II.)
Schmidt János (VI.)

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

Palotásné olykor rövid italt és bort vásárolt, amellyel megkínálta Molnárt, de olyan is előfordult, hogy egész nap együtt italoztak. Az asszony hosszabb ideje élt egyedül, így unalmában távcsővel figyelte a szomszédjait, s a közvetlen környezetében lakókról jóformán mindent tudott. Még azt is kifigyelte, hogy Molnár — néhai — feleségéhez idegen férfiak járnak. Erről az asszony halála után Palotásné gondosan tájékoztatta is a megözvegyült férjet, aki ezen jócskán felingerült.

Van, aki nem ismer lehetetlent

Pedig egy *néhai* feleséghez nem járhatnak férfiak. Ez csak az asszony életében történhetett.

(Petőfi Népe, 1985. III. 26.)
Beküldte: **Kádár Péter,** Kiskunfélegyháza

4. szám — BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE TANÁCSÁNAK KÖZLÖNYE

III. A megyei tanács határozatai

764 Tk. 1 T. 1985. (IV. 10.) sz. határozat

Tárgy: A megye lakosságának egészségügyi ellátása, az egészségügyi átszervezés hatása az éjszakai és a hétvégi ügyeleti rendszer működésének tapasztalatai.

IV. A szociális otthon fejlesztésekre az alábbi koncepciót hagyja jóvá a Tanács:

— Borsodivánkán elmebeteg szociális otthon rekonstrukció átmenő beruházásként 200 férőhely bővítéssel.
— Szerencsen a volt határőr laktanya-épületek megvásárlásával és egy 100 ágyas pavilon építésével 200 szociális betegotthoni férőhely

Ki, mi az elmebeteg?

A határozat szövege szerint a *szociális otthon*. Természetesen csak a pongyola szerkesztés miatt sugallja ezt a kiemelt mondat. Nyilvánvaló, hogy *az elmebetegek szociális otthonának a rekonstrukciójá*-ról van szó.

(Beküldte: Pócs Imre, 3531 Miskolc, Győri kapu 4.)

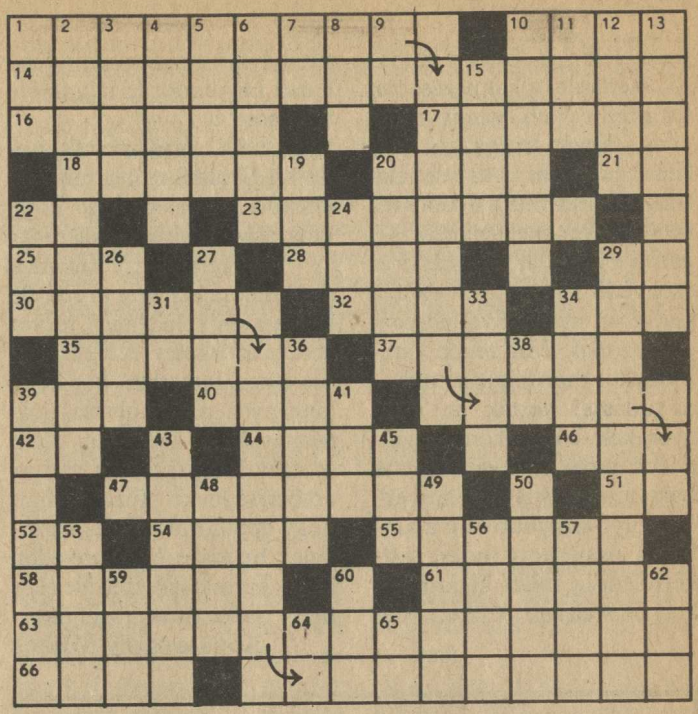

Széchenyi írta

VÍZSZINTES:

1. *A Hitel című munkából vett idézet első része (zárt betűk: G, T, N).* 10. Község Csongrád megyében. 14. Ady Endre verse. 16. Származás. 17. Ősi magyar női név. 18. Tbiliszi a fővárosa. 20. Spanyol női név. 21. Török autók jelzése. 22. Söröző bejárata! 23. Étkezdében folyik. 25. ... világát. 28. Alkotórész. 29. Magvas részlet! 30. *Az idézet második, befejező része (zárt betűk: É, M).* 32. Virágtartó edény. 34. ...-liner; a szemhéj szélét vonalszerűen kiemelő festék. 35. Héber eredetű női név. 37. A mélybe vető. 39. Angol főnemesi cím. 40. Felőle. 42. Deszkadarab! 44. Tragikus sorsú chilei dalénekes (Victor). 46. ... Transfer; a színes fényképezésben elterjedt amerikai módszer. 47. Eddig még nem győzték le. 51. Kerékabroncs! 52. A szén és a kálium vegyjele. 54. Olasz autómárka. 55. Kikötőváros Brazíliában. 58. Középkori bolgár uralkodó. 61. Cirkuszi porond. 63. Szeszélyes. 66. Rendet hagy maga után!

FÜGGŐLEGES:

1. Északi férfinév. 2. Zsémbel, perlekedik, népies szóval. 3. Tíz a köbön. 4. Becézett Gedeon. 5. Kést fen. 6. Francia zeneszerző (Erik, 1866–1925). 7. Biztonságban van! 8. Tagadószó. 9. Fejetlen rém! 10. A tőzsdére járót illették egykor ezzel a szóval. 11. Finn novellista (Juhani, 1861–1921). 12. Verset ír. 13. Német származású orosz csillagász (Vaszilij Jakovlevics, 1793–1864). 15. Kelet-ázsiai pénz- és súlyegység. 19. ... Kobo; japán író. 20. Eszménykép. 22. Főszakács. 24. Szellemi öröm, régiesen. 26. Ablak is, telefon is van ilyen. 27. Veszprém megyei község. 29. Orvosi ellátásban részesít. 31. Líbia része! 33. Attól a naptól, latin kifejezéssel. 34. Fő étkezés. 36. Fölött ellentéte. 38. Osztályrész! 39. Állati táplálék. 41. ... König (Heine). 43. Vásznon megörökít. 45. Athéni lételem! 48. Történelmi városka Franciaországban. 49. Falu a Zagyva völgyében. 50. Veréb nagyságú énekesmadár. 53. A faliújságra függeszt. 56. Csipkéjéről is híres francia város. 57. Fajta. 59. A Mária becézőjéből önállósult női név. 60. ... Guevara. 62. Az ón és a vanádium vegyjele. 64. Halkan ráz! 65. Szörnyen kedves filmalak!

(A borító II. oldalán lévő cikk folytatása)

Pedig a nyolcadik férjjelölttől már százezer dolláros eljegyzési gyűrűt is kapott. Taylor mégis fölbontotta az eljegyzést. Milyen titok lappanghat e mögött? Lehet, hogy a filmcsillag közben kiábrándult az 52 éves üzletemberből? A Noszty fiú történetének ismerői még arra is gyanakodhatnak, hogy az isteni Liz nem volt megelégedve a vőlegény, Dennis Stein anyagi helyzetével. Talán házasságszédelgőnek tartotta? Vagy értesült rejtett betegségéről, titkos szenvedélyéről? Ki tudja? Bármennyire is fúrja oldalunkat a kíváncsiság, elégedjünk meg azzal, hogy ez a házasság, a nyolcadik „nem jött össze". A többit bízzuk az olvasó vagy hallgató képzeletére. Találgasson! Játsszék! Talán „összejön valami".

Szablyár Ferenc

Felde Györgyi:

NYELVI JÁTÉKOK AZ ANYANYELVI ISMERETTERJESZTÉS SZOLGÁLATÁBAN

TIT, 1984.

Ha a szerzői számozást vesszük alapul, a könyv 70 nyelvi játékot tartalmaz. De óvatos becslés szerint is legalább 250 játékos feladvány található benne, csakhogy típusokba sorolva, „bokrosítva". A kötet értékét növeli, hogy más gyűjteményekből már ismert játéktípusokon túl teljesen újak is akadnak a feladatok közt, s új ötletekkel is jócskán gazdagodik a nyelvi játékok irodalma. Én legalábbis sehol sem találkoztam még az ún. „keresztöltéses összetételek" műfajával, sem a „szócsillag" nevű ötletes játékkal.

A kötet felépítése egyszerű, anyaga könnyen áttekinthető. A bevezető után, melyben a nyelvi játékok kézségfejlesztő, ismeretnyújtó és személyiséggazdagító szerepéről ír a szerző, maga a feladatgyűjtemény következik kb. 150 oldalon, változatos tálalásban: szavak gyűjtése megadott betűkkel (hangokkal), betűkapcsolatokkal (hangkapcsolatokkal); játékok hiányzó betűkkel; betűcsererejtvények; betűtoldó és betűvesztő játékok; szóelemrejtő feladatok; játékok összetett szavakkal; szavak jelentésével, használati körével kapcsolatos feladványok; játékok szólásokkal, közmondásokkal, szóláshasonlatokkal; „nyelvtanos" játékok. Ezután pedig 65 oldalon sorjáznak a megfejtések, amelyek persze korántsem tekinthetők mindig az egyetlen lehetséges megoldásnak. Ez azonban nem hiba, inkább erény, mert – mint a szerző is figyelmeztet rá – a játékosok nyelvi ötletességétől függően további gazdag lehetőségek, újabb változatok kínálkoznak.

Végezetül néhány szót arról, mire is való, mire is jó tulajdonképpen a nyelvi játék. Könnyű a dolgom, ugyanis a szerzőt idézhetem: „...a nyelvi játék szinte észrevétlenül eljuttat a nyelvi rendszer bizonyos általános összefüggéseinek, törvényszerűségeinek a feltárásához, amelyek a nyelvkönyvek lapjain esetleg száraz definíciók. Fejleszti a találékonyságot, a logikai és asszociációs készséget, a nyelvi fantáziát: szórakoztató formában segít megszilárdítani a nyelvhelyességi és helyesírási ismereteket. Érzékennyé tesz a stílusárnyalatokra, ráébreszt szókincsünk hallatlan gazdagságára; felhívja a figyelmet a nyelv apró mozzanataira, rezdüléseire."

(A könyv ára 46 Ft; utánvéttel megrendelhető a TIT Budapesti Szervezeténél, amíg a csekély példányszámból futja.)

Grétsy László

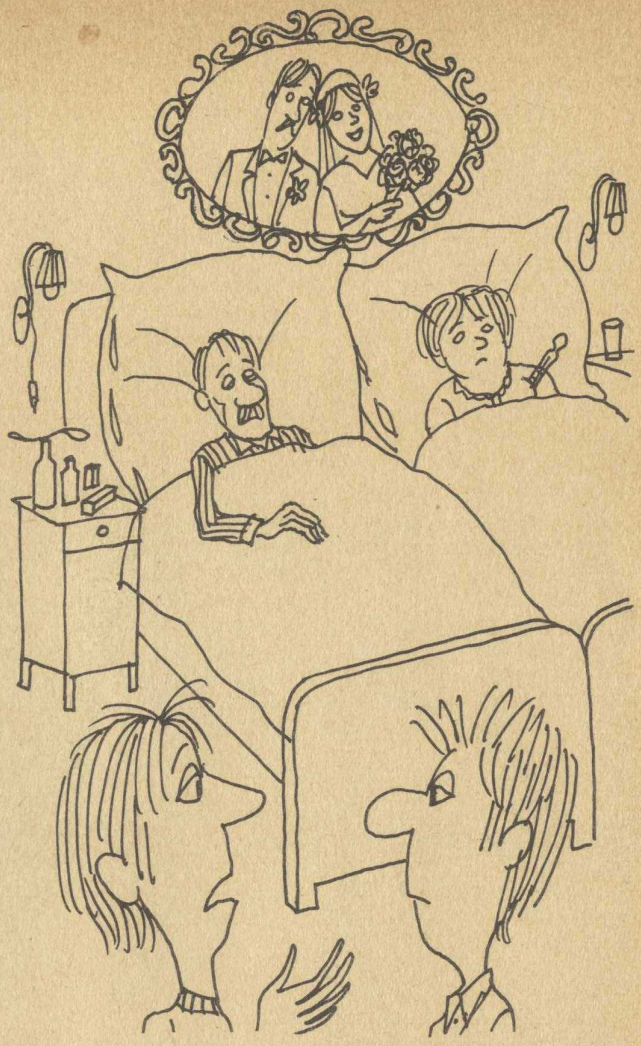

„Lerohadtak az őseim..."

POSTALÁDA

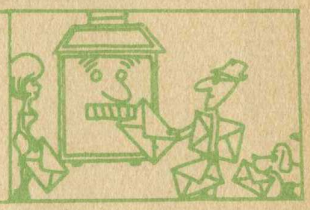

Paripa. Antal István – 1028 Budapest, Hidegkúti út 216. – kifogásolja, hogy *paripa* szavunkat többnyire 'szép mozgású ló' értelemben használják. Ő úgy tudja, hogy a *paripa* a herélt lónak a neve.

Az irodalmi nyelvben, a választékos nyelvhasználatban a *paripa* a nemes, büszke tartású, könnyed járású ló neve. Petőfi is ilyen értelemben használta: „S holttestemen át Fújó paripák Száguldjanak a kivivott diadalra", Arany János is: „Add ki a jussomat: pénzt, paripát, fegyvert". Adynál pedig ezt olvashatjuk: „S már látom, mint kap paripára, Vállamra üt, nagyot nevet S viszik tovább a táltosával... Boszorkányos, forró szelek." A magyar nyelv értelmező szótára ezért tünteti fel a *paripa* szó első jelentéseként ezt: szép mozgású, nemes ló. A szó másik, Ön által számonkért jelentését a köznyelvben kevesebben ismerik, ez inkább az egyes nyelvjárásokban járatos. A régi nyelvben a *paripa* csakugyan a tenyésztésre alkalmatlan, herélt ló neve volt. Jó ismerni ezt a jelentését is a szónak, de a köznyelven beszélőktől nem szabad zokon venni, ha a *paripa* szóhoz az évszázadok óta hozzákapcsolódó hangulatot, jelentést társítják, a *paripá*-t a lovak között az erő és a szépség megtestesítőjének tartják.

Felde Györgyi

Háztartásbeli. Özv. Varga Gergelyné – 5630 Békés, Posta u. 4. – arról ír levelében, hogy nem szívesen olvassa és használja a 'saját háztartásában dolgozó, munkaviszonyban nem álló nő' jelentésű *háztartásbeli* szót.

Megértjük, hogy nem nagyon

kedveli ezt a kifejezést. Valószínűleg azért, mert a *háztartási alkalmazott*-at, azaz a *cseléd*-et juttatja eszébe. Vigasztalására szóljon, hogy a *háztartásbeli* szót csak a hivatalok használják, ott is csak bizonyos kérdőívek kitöltésekor kerül elő. Különben nem nagyon élünk ezzel a szóval.

T. Urbán Ilona

Folyamhajózás – belvízi hajózás. Erdős József – 1174. Budapest, Jósika u. 10. – kifogásolja, hogy újabban a *folyamhajózás* helyett kizárólag a *belvízi hajózás*-t használják a szaknyelvben. Bővíthető-e a *belvíz* jelentése ebben az értelemben? – kérdezi tőlünk.

Szótáraink tanúsága alapján azt mondhatjuk, hogy van a *belvíz*-nek ilyen árnyalata (igaz, inkább többes számú alakban: *belvizek*): Valamely ország belföldi vízi útjai: folyók, tavak, csatornák együttvéve. Tavasszal megindul a hajózás *a belvizeken* – olvashatjuk az Értelmező Szótárban.

Megkérdeztük a Mahartot, miért tértek át a *belvízi hajózás*-ra. Válaszukból azt tudtuk meg, hogy a *belvízi* nem *belföldi*-t jelent, hanem a *nemzetközi hajóút*-tal áll szemben. A Duna például Regensburgtól lefelé *nemzetközi hajóút*, Regensburg fölött viszont német *belvízi* vízi út. Vagy: *belvízi* hajóutunk a Tisza, a Dráva egy szakasza. A nemrég elkészült Konstanca–Duna-csatorna pedig román *belvízi* vízi út, ennek a használatáért például a nem román hajóknak fizetniük kell.

A *belvízi hajózás*-t tehát nem a *folyamhajózás* helyett használják – bár ilyen értelemben is, a *folyamhajózás*-sal szembeállítva –, hanem a *nemzetközi hajóút*-tal ellentétben belső, egy-egy ország területén érvényes vízi utat jelölnek vele. Egyfelől tehát *belföldi*-t jelent a *belvízi*, s ebben az értelemben szembeállítva a *tengerhajózás*-sal valóban él a *folyam-* és *tavihajózás* helyett is, másfelől viszont a 'nem nemzetközi hajóút'-at jelenti, nemcsak Magyarországon belül, hanem más országok belső vizein is.

Összefoglalva az eddigieket: Igaz, hogy a *belvízi*-nek az első jelentése az elterjedtebb (a talajból feltörő vagy csapadékból összegyűlt víz), s eddig csak ritkán találkozhattunk a 'belső víz, országon belüli folyó, tó' értelmével. Mostanában ezt a jelentésárnyalatot „karolta föl" a Mahart, s ez terjedt el a fentiek szerint. Nem helyteleníthető, szaknyelvi szóhasználatként semmiképpen sem, s nehezen találhatnánk jobbat helyette.

Egedy Mária

Ragadt – ragadott, támadt – támadott. Dezső Márta – 1116 Budapest, Latinka S. u. 40. – levelét köszönjük. Jó nyelvérzékre vall, hogy észrevette, a *ragad* igének kétféleképpen is meg lehet alkotni a múlt idejét, *ragadt* és *ragadott* alakban. Míg jelen időben csak egy forma lehetséges, a *ragad*, addig a kétféle múlt idő már bizonyos jelentéselkülönülést takar.

A *ragadt* formájú múlt idő helyes akkor, ha az igét 'más tárgyhoz szívósan ragad' értelemben használjuk. Tehát például: a két lap *összeragadt*. Szintén ezt használjuk, amikor átvitt értelemben szerepel a szó, tehát ezt fejezi ki: valakin valami rajta marad, például: rajta *ragadt* a gúnynév, illetőleg: ha 'valami átterjed valakire' jelentésű: *ráragadt* a betegség, *ráragadt* a lelkesedés. Ezek az ige tárgyatlan értelmű használatai.

A másik múlt idő, a *ragadott* a *ragad* néhány tárgyas jelentéséhez kapcsolódott. Például: tollat *ragadott*, egy embert galléron *ragadott*, a beszéd mindenkit magával *ragadott*, illetve: bámulatra *ragadott*.

Hasonló elkülönülés figyelhető meg a *támad* múlt idejű alakjai között is. A *támadt* alak használatos ezekben a kifejezésekben: szél *támadt*, jó ötlete *támadt*. Ezek szintén tárgyatlan jelentésű alakok voltak. A *támadott* forma a tárgyas értelmű *támad* múlt ideje lehet: a sereg balról *támadott*.

A fenti példákban a jelentéselkülönülést jelző kétféle múlt idő formailag abban különbözik egymástól, hogy az egyik alakban a múlt idő jele előtt nincs, de a másikban megjelenik egy magánhangzó, az ún. előhangzó. Ez a hang más igealakokban is előfordulhat, de nem mindig jelöl más jelentéseket. Az előhangzós változat együtt él az előhangzó nélkülivel például a *szólt – szólott* vagy a *mondta – mondotta* esetében. A kettő között csak az a különbség, hogy a hosszabb alak ünnepélyesebb, archaikusabb a rövidebbnél.

Balogh Judit

A Dobozy, a Táskay és a Györgyi családnév eredete. Van-e köze a *Dobozy* névnek a köznévi *doboz*-hoz, a *Táskay* névnek a *táská*-hoz és a *Györgyi* családnévnek a *Györgyi* keresztnévhez? – kérdezi Magyar Péter (1115 Budapest, Fraknó tér 5.).

A *Dobozy* családnév a Békés megyei *Doboz* község nevéből való. A községnév a hasonló hangalakú személynévből keletkezett, mely a *dob* főnév népies *dobasz* (= tele, duzzadt) melléknévi származékából alakult. A családnév eredhet a Temes megyei *Temesdoboz* és a Fejér megyei *Vértesdoboz* nevéből is, mely az Alcsút községgel való 1950-es egyesülésekor az *Alcsútdoboz* nevet kapta.

A *Táskay* családnév sem a *táska* köznévből származik. A Somogy megyei *Táska* község nevéből képződött. Semmi köze sincs az olasz eredetű *táska* főnévhez. Talán szláv származású, vagy a *Tas* személynév származéka.

A *Györgyi* családnév az Abaúj-Torna megyei (csehszlovákiai) *Györgyi* község nevéből alakult, mely valószínűleg a *Györgyé* (= György tulajdona) birtokjeles alaknak a változata. A *Györgyi* keresztnév pedig a *Georgina* fordításával keletkezett *Györgyike* rövidülése.

Ladó János

Azzal – avval. Kálmán Erzsébet – 1126 Budapest, Orbán tér 2. – azt szeretné megtudni, hogy egyenértékű-e az *azzal* és az *avval*.

A két változat két külön irányú nyelvi törvény érvényesülésének az eredménye. Ha az *az* mutató névmáshoz *-val* rag kapcsolódik, akkor mind az előreható hasonulás, mind pedig a hátraható hasonulás bekövetkezhet. Általában hátraható hasonulás érvényesül, azaz a névmás tővégi *z*-je hasonul a viszonyragok kezdő mássalhangzójához: *abban, akkor, afféle, akként, akképpen* stb. E toldalékos alakok sorába tartozik az *avval* is. Az ugyancsak szabályos – és a választékos stílusban jobban kedvelt – *azzal* tulajdonképpen „kilóg" a sorból, hiszen ebben az alakban a *-val* rag *v* mássalhangzója hasonul a névmás tővégi *z*-jéhez.

A válaszunk röviden tehát: mindkét alak kifogástalan. Csupán némi hangulati, stilisztikai különbség van köztük.

T. Urbán Ilona

Elmérged. Szmolenszky Pál – 3102 Salgótarján, Petőfi út 49/A – az *elmérged* szó jelentése, használata iránt érdeklődik.

Az *elmérged* szó nincs szótározva, mégsem ismeretlen forma. Régies, népies szóalak; az 1867-ben kiadott, Czuczor Gergely és Fogarasi János által szerkesztett szótárban, A magyar nyelv szótárában szerepel is *mérged* és *megmérged* formában. Jelentésük: 'méregre gyullad, méregre fakad'. Az *elmérged* 'meggyűlik', 'elgennyed'.

Balogh Judit

Juh – birka. Kiss Imrének – 1081 Budapest, Rákóczi út 69. – a *juh* és a *birka* szó használatával kapcsolatos kérdésére a következőket válaszoljuk:

A *juh* szó jelentését így határozza meg a Magyar értelmező kéziszótár: „Gyapjáért, tejéért és húsáért tenyésztett, páros ujjú, kérődző emlősállat (ovis)." A *birka* címszónál pedig azt találjuk, hogy jelentése: *juh*. Ez azt mutatja, hogy a mai köznyelv már nem tesz különbséget a *juh* és a *birka* (tájnyelven: *birge, bürge*) között. A Biológiai lexikonból megtudhatjuk, hogy korábban fajták megkülönböztetésére szolgált ez a két szó: a *racka* neve volt a *juh*, a *merinó* fajtáé pedig a *birka*. Ez a különbség már elhomályosult, a mai magyar köznyelv már egyenrangúnak tekinti a két szót. Összetételekben, állandó szókapcsolatokban azonban nem szabad fölcserélnünk őket. Tehát csak így mondhatjuk: *birkagulyás, birkanyírás* ('hajvágás'), *birkatürelem*, valakinek *birkatermészete* van, *birkapaprikás, birkacsárda, birkacomb;* de csak így használatosak ezek: *juhtúró, juhgomolya, juhsajt, juhsóska, juhszél* ('városnak, falunak olyan széle, ahonnan rögtön a határba jutunk'), *juhtej*.

Felde Györgyi

Hentes, mészáros. Somogyi Ernő – 5465 Cserkeszőlő, Deák u. 4. – véleményével egyetértünk.

A *hentes*-nek valóban csak a sertésvágás és -feldolgozás volt a feladata, a *mészáros*-ra hárult a szarvasmarha, a juh és a ló levágása. Ő főképp nyersen árusította a húst. Az üzletek felett pedig a *Hentes és mészáros* feliratot olvashattuk. Gyakran előfordul azonban, hogy az idők változásával a szó jelentése módosul. Ez történt e két főnévvel is. Napjainkban a húsipar nagyüzemi gépesítése miatt a két név elvált egymástól; ma a vágóhídon dolgozókat hívják *mészáros*-oknak, a húsfeldolgozó üzemekben lévők a *hentes*-ek, s ők árusítanak is a húsboltokban.

Egedy Mária